

Egyén és világegész: János István válogatott tanulmányai

Szerkesztette Mercs István, Nyíregyháza, Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület, 2012, 263 l. (Modus Hodiernus).

Fájdalmasan korai búcsú, visszatekintés és összegezés az *Egyén és világegész: János István válogatott tanulmányai* című kötet, amelyet már nem a szerző rendezett sajtó alá, hanem az életművét, tanári munkásságát tisztelő kollégák, barátok, hajdani tanítványok, a néki otthont adó régió fogtak össze megjelentetése érdekében. A kötetet a Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület adta ki Nyíregyházán, a tanulmányokat válogatta, sajtó alá rendezte Csorba Dávid, Gerliczki András, Mercs István, Szilágyi Péter, szerkesztette Mercs István. Az így létrejött dicséretes kiadvány válogatott tanulmányokat ad közre, a kötetben közölt értekezések jól reprezentálják mindazokat a kutatási irányokat, amelyeket bejárta sajnálatosan rövidre szabott (ötvenkilenc évesen eltávozott) tudományos életútján János István.

A hazai és nemzetközi *neolatin irodalom kutatása* évtizedeken keresztül alapvetően meghatározta munkásságát a 15. századi Janus Pannoniustól a 18. század végének, 19. század elejének kisebb-nagyobb jelentőségű alkotóiig. Ebben a ragaszkodásban nyilván meghatározó volt klasszika-filológus képzettsége, de kibontakozó tudományos érdeklődése egyre inkább érzékelte a régiség latin nyelvű művelődési-irodalmi meghatározottsága mellett a latinitás irodalmi, kulturális beágyazottságának magyar nyelvű távlatait, elválaszthatatlan összefonódottságukat. A leírt szakmai pályáiv ennek következetes és sokoldalú bizonyítéka. A magyar irodalomtudomány az elmúlt három-

négy évtizedben – számos kutató kiemelkedő életművének és több hazai, nemzetközi tudományos műhely törekvéseinek köszönhetően – egyre inkább tudatára ébredt, hogy a 16–18. század irodalma (de részben még a 19. század is) érthetetlen a korszak neolatin kultúrája nélkül: anyanyelvű irodalmunk jelentős és kiterjedt hazai (valamint külföldi) neolatin kontextus közegében keletkezett, és hatottak egymásra a sokoldalú interferenciát teremtő, nyelvben eltérő kulturális paradigmarendszerek. E fölismerés tétjét egyre inkább növelte és folyamatosan fenntartja az a szomorú ellentmondás és ijesztően erősödő deficit, hogy e kulturális modell kutatásának fokozatosan romlottak hazai intézményi-oktatási előfeltételei (a latin-tanítás drámai hanyatlása), a pusztító „kulturális” ellenszél így a múlttól való lemondás sokszorosán öncsonkító, nagyhangú alakváltozatait teremtette meg.

A kettős paradigmájú kultúrморfológiai képződmény különösképpen tartósan, a 19. századig érvényesült a magyar kultúra és irodalom közegében, a kultúra széles vertikumában, orális és írásbeliség létmódjában, kölcsönhatásaikban egyaránt felfedezhető. A kötet végén szereplő bibliográfiát áttekintve világossá válik, hogy János István tökéletesen tisztában volt irodalomtudományunk fenti felismeréseivel és kezdeményezéseivel; feladatvállalásai szorosan kapcsolódtak annak meghatározó folyamataihoz még akkor is, ha intézményi kapcsolatrendszere ezt nem mindig jelenítette meg vagy

erősítette szándékai szerint. Az 1970-es évek végétől induló jelentős, négy értekezésben kifejtett Janus Pannonius-kutatásai még a 15. századra irányultak, ahol anyanyelvű kontextus nem hatott a pécsi püspök költészetére. Ezekben az írásokban az ókori latin és a reneszánsz neolatin irodalom közötti filológiai, műfajtörténeti, filozófiai, művészetelméleti (neoplatonizmus) összefüggések (Martialis-imitációk, Guarino-panegyricus) megragadása érdekelt. Janus-stúdiumainak sok szempontot, az addigi kutatási eredményeket megújító, eruditus összegezése az 1990-es *Ad animam suam*-tanulmány, amely széles körű forrásfeltárással, szenzibilis megfigyelésekkel gazdagítja a Janus-filológia eredményeit. A Cicero–Macrobius–Platón–Plótinosz forrásösszefüggéseket meggyőzően sikerült feltárni, bemutatva azok Janus-féle egyéni értelmezését a vers kompozíciójában, s egyértelműen bizonyítva a retorikai eszközök szerepét, amelyek a filozófiai tankölteményt végül is személyes érdekeltégévé változtatják.

Ugyancsak értékes és távlatos felfedező út gyümölcse volt a középkori latin nyelvű himnuszok költészet hosszú ideje (az 1933-as *Amor Sanctus*, illetve Sík Sándor 1943-as *Himnuszok könyve* óta) hiányzó kétnyelvű (hat kiadást megért!) antológiájának megteremtése: *A középkor himnuszok költészeté*, 1983. A szövegválogatás elkészítése, jegyzetelése filológiai felkészültségét, korszakismeretét mélyítették el, a kötet élén álló rendkívül gazdag, nagyszabású értekezés olyan kutatási témák tömegét tudatosította a szerzőben, amelyek évtizedekre szóló tudományos tervek körvonalait vázolták fel. Ez olyan programtanulmánynak is felfogható, amelyben először értelmez egy kulturális modellt, amelyből számos későbbi írá-

sa közvetlenül levezethető. (Ezekben az években élénkül meg a hazai latin középkori és reneszánsz szövegek kiadása, kutatása Klaniczay Tibor, V. Kovács Sándor, Csapodi Csaba munkái nyomán.) Másrészt e szövegkiadás négy évtized után végre szélesebb kör – egyetemi hallgatók, tanárok – számára újra hozzáférhetővé tette ezt a sokak által akkoriban még fellelhetőnek gondolt szellemi örökséget. (János István Sík Sándor életművéhez való ragaszkodásának nemcsak a középkori himnusz-antológia volt a bizonyítéka, de a róla született szép esszé is, amint a *Dsida Jenő istenélménye* is Sík korábbi nagy tanulmányát, *A magyar költők istenélményét* „írja tovább”).

Az ókori kultúra kultúrformológiai értelmezésének releváns eszköze a mítoszok értelmezése, erre vállalkozik az *Orpheusz – Egy mítosz évezredeiből* című tanulmány. Mitográfiai és mitopoétikai eszközökkel nyomonza évszázadok jelentésváltozását, amelyben nyilván helyet kaphatna az archetípusok tana is. Tanulságos, hogyan válik a mítoszértelmezés meghatározójává a középkorban az allegorézis és a bibliai hermeneutika tanrendszere, a reneszánszban pedig retorikai alakzatként mitológiai metonímiává alakul, egyben így utat nyit a szinkretizmus törekvéseinek.

A latin–magyar kettős kulturális paradigma tudatában vizsgált értekezések jelentős sora teszi ki a tanulmánykötet (egyben az életmű) értékes, meghatározó vonulatát. A *Latinság és folklór* című tanulmány jól mutatja János István kultúraértelmezésének jellemző példáját: a latinitás magaskultúrája hogyan hat, érvényesül az anyanyelvűség, különösen az oralitás létformái között. A kérdésfeltevés a magyar kultúra tipológiai

jellemzőire irányul, amely számos, késhegyig menő vitát gerjesztett az elmúlt százötven év irodalomtörténet-írásában, kultúraértelmezésében. A „magnum al-dumas fecerunt” anonymusi fordulata már önmagában is őrzött talán valamit az anyanyelvű orális kultúrából, majd ugyanez tovább hat és érvényesül a 17. században. Ugyanitt jó példát találhatunk arra is, hogy a szerző hogyan illeszti be a kérdéskör vizsgálatába kedves régiójának (Tokaj, Tarcal, Tállya) írott hagyományát, helytörténeti ismereteit a vizsgált paradigma értelmezésébe. A tanulmány azt is mutatja, hogy rendkívül nehéz terepen mozog itt a kutató: az oralitás szövegemlékeinek csak töredékeivel számolhatunk, a legkülönfélébb írott források „gazdaszövegei” őrizhettek meg valamennyit a ránk maradt emlékek sokszorosából. Ez a forrásanyag eleve a *scriptura* és az oralitás érintkezési felületén hat, gyakran elmozdulva vertikálisan valamely irányba.

Ebben az archeológiai feltáró munkában éppúgy eredményes lehet a hagiográfia exemplumainak vizsgálata (Temesvári Pelbártnál a tolvaj szarka története, vagy a későbbiek közül Csúzy Zsigmond és Taxonyi János művei), mint a 18. századi – még erősen latinizáló – kollégiumi diákköltészet számos eleme vagy a parömiológia-kutatás. Utóbbi rejtélyesen próteuszi műfaj, amely különböző diszciplínák, így a nyelvtörténet, néprajz, vallástörténet, irodalomtörténet (szűkebben a retorika) metszéspontján áll, titokzatos sokrétűsége még messze földérintetlen. Olyan kulturális, nyelvi *nucleus*, amely bámulatos gyorsasággal mozog az orális és írott kultúra vertikumában, a nyelvi határokat is sűrűn váltogatva, átélve. Igaza van a szerzőnek, hogy Baranyai Decsi János *Adagiorum...* című műve

különlegesen gazdag e tekintetben, amihez hozzávehetjük közvetlen folytatójaként Szenci Molnár Albertet is. Teljesen indokolt a szerző álláspontja, hogy e folyamat kései, jelentős művének gondolja Szirmay Antal *Hungaria in parabolis* című, 1804/1807-es kiadású munkáját, amely jól mutatja még e kettős kulturális paradigma jellemzőit.

Hasonló törekvés ösztönzi a szerzőt a *Virágének és a középkori kultúra* című tanulmányának gondolatmenetében. Az 1985-ös értekezés megírása utáni években zajlanak a Balassi-filológia polemikus hevületű vitái a virágének és Balassi életművének összefüggései körül. János István tanulmánya az e viták gerjesztette turbulenciák erőterén kívül született, érvei és bizonyító anyaga is csak részben azonosak a későbbi vitapartnerek argumentumaival, de közülük több ma is érvényesnek látszik és megfontolandó. A bevezető gondolatmenet ókori komparatív irodalmi példái, mítosztörténeti megállapításai számos ponton máig relevánsak. Így a latin nyelvű himnuszoktészett korabeli magyar fordítása sok tekintetben szövegforrása lehetett a profanizálódó szerelmi költészetnek.

A *Szent és profán: A szakrális iskolai színjátszás alapminőségeiről* című tanulmány egyike a legszínvonalasabb írásoknak a kötetben. Jól mutatja szerzője mély elkötelezettségét a latin nyelvű irodalom iránt, hiszen forrásainak, az elméleti fogalomrendszernek legnagyobb része latin nyelvű, s a középkor alkotóihoz, műfaji örökségéhez kötődik. A *sublimis-humilis* ellentétpár bámulatosan gazdag jelentésszervező szerepe műfaji, scenikai, nyelvi, dramaturgiai jelenségek értelmezésére alkalmas. Az iskoladráma ezer szálat kapcsolódik a középkor teológiai

rendszereihez, majd a reneszánsz és barokk (latin nyelvű) retorikákhoz, poétikákhoz, azonban mindez az anyanyelvűség határai között hoz létre változatos és sokféle interferenciát. Ez az írás egyben egész tanulmánycsoportot is reprezentál, hiszen az iskoladráma-kutatás közel két évtizede foglalkoztatta a szerzőt, aki gyakori látogatója volt a Kilián István körül formálódott kutatócsoportnak, konferenciáikon előadásokkal szerepelt. Az iskoladráma számos változatában ugyancsak sajátos módon mutatja a *scriptura* és az oralitás közötti elmozdulások jellemzőit: a latin nyelvű magas kultúrából induló téma anyanyelvű alakváltozatainak konfesszionális, regionális, nyelvi modulációi születtek.

A tanulmányok folyamatosan bizonyították János István reneszánsz és barokk korszakra vonatkozó elméleti tájékozottságát, ennek volt új fejezete *retorikai szakfordítói* tevékenysége az utolsó másfél évtizedben. Hosszadalmas és nagyon összetett stúdium eredményeként ő lett Philipp Melanchthon három meghatározó, latin nyelvű elméleti-retorikai művének első magyar fordítója: a *De corrigendis adolescentiae studiis*, az *Encomium eloquentiae* és a retorika több nagy fejezete (összesen hetven lapnyi terjedelemben) szólalt meg erőfeszítései eredményeként. A barokk jezsuita iskolai módszeresség és progymnasmata szerzőjét, Franciscus Pomeyust János István ugyancsak behatóan tanulmányozta, mielőtt népszerű művének terjedelmes részét átadta a magyar olvasóknak. Könnyedebb módon is társalkodott a műsákkal, szívesen fordított magyarra latin nyelvű verseket (Melanchthon, Szőnyi Benjamin), Timon Sámuel művéből pedig a kedvenc „bormitológia” legjobb epigrammait ül-

tette át filológiai pontossággal, nagy örömmel és könnyed eleganciával. Mivel a 18. század a hazai neolatin irodalomnak és tudományosságnak még bőven termő korszaka, nem csodálkozhatunk, hogy János István sem csak tanulmányíróként fordult alkotói felé, hanem szövegkiadóként is felfedezője volt többük munkásságának. Timon Sámuel *Tibisci Ungariae fluvii notiti, vagique ex parte* című, 1735-ös kiadású könyvét adta ki hasonmás formájában. Timon munkája annak a jezsuita országismereti irodalomnak a tagja, amely a 18. században sok alakváltozatban alakította a korszak történelmi tudatát, nemzeti identitását. Timon a korabeli *historia litteraria* művelője, rengeteg kulturális elemet görget munkája, amelynek éppúgy része a több száz éves geográfiai leírás, mitologizáló történelem és irodalom, amelyben a térség az *aranykor képzeteivel itatódik át* (amint azt láthattuk e század számos latin nyelvű verses epikai művében), bormitológiája Tokaj-Hegyalja valóságos és mitikus tájaihoz kötődik. Ennek az utóbbinak már ekkor és a későbbiekben is kitapintható a hatása a szájhagyományban, amit más munkáiban igen érzékenyen regisztrál János István, s széles összefüggésrendszerbe helyezi. (Modern médiumon is kipróbálta tudományos iskolázottságát és módszereit, amikor színvonalas ismeretterjesztő filmforgatókönyvet írt ebben a tárgyban.)

Szenvedéllyel kutatta a kevéssé ismert, különösen 18. századi neolatin nyomtatványokat és kéziratokat, amelyek ugyan távol keletkeztek a nagy szellemi központoktól, a *genius loci* sajátosságaival mégis reprezentálták e kulturális paradigma hagyományait lokális, regionális, specifikus jelleget felöltné. Kitűnő példa erre Ilkovich Elek

II. Józsefet dicsőítő panegyricusának kiadása, amely a ruszinok sajátos hungarus identitástudatának latin nyelvű kifejeződése. Műve paradox módon éppen azt példázza, hogy egy olyan etnikai közösség, mint a hazai ruszinság, latinul próbálja meghatározni specifikus történelmi-kulturális identitását: így találkozik kissé groteszk módon a claudianusi panegyricus a 18. század óvatosan lojális aktualitásával.

A kötetzáró *Képtár* nagyon igényes és jó minőségű színes képanyagot közöl, amelynek darabjai szorosan kapcsolódnak a tanulmányok gondolatmenetéhez. Sajnos mindez a dicséret nem mondható el a kötetben közölt latin nyelvű szövegekre vonatkozóan. A neolatin irodalommal foglalkozó tanulmányok nagy szövegállományt mozgatnak, hivatkoznak rá, áttekintenek. A főszövegekben és a lábjegyzetekben közölt latin idézetekben nagyon sok bántó, olykor meghökentető, értelemzavaró hiba szerepel (így Janus Pannonius *Ad animam suam* című versében, a Guarino-panegyricusban), amelyek a bocsánatos „sajtóhibák” sokszorosát teszik ki. A kötet szerkesztők, sajtó alá rendezők ezt elkerülhették volna, ha gondos és szakszerű filológiai ellenőrzést végeznek, hiszen a tanulmányok első közlésénél mindez természetesen nem rontotta a szerző munkáit

(amint erről meggyőződünk aprólékos szövegösszevetéssel), aki jó filológusként ismerte és becsülte a *textus operis* sérthetlenségét. Éppen János István mélyéges elkötelezettsége és jelentős tudományos eredményei a latin nyelvű kultúra és irodalom kutatásában: mindez ebben a tekintetben jóval nagyobb felelősséget rótt a kötet sajtó alá rendezőire, szerkesztőire; ezért nem hallgatható el az értékes és méltó emléket állító tanulmánykötet ezen sajnálatos deficitje.

János István fájdalmasan korán lezárt irodalomtörténeti életműve mégis egészen mondható. Szakmai ambíciói, adottságai, emberi alkata megkeresték azokat a lehetőségeket, ahol a lehető legteljesebb megalkotására volt lehetősége. Tudományos munkássága úgy épült fel, hogy azt egyre inkább a magyar kultúra minél szélesebb rendszereibe illesztette, ebben az amplifikációban szerepet kapott a felfedezett regionalitás egyre gazdagabb – a kultúra vertikumában értelmezett – sajátossága, valamint tanári munkájának inspiratív ösztönzése és gazdag éthoszú felelősségtudata. Olyan kulturális univerzum lakója és értelmezője lett, ahol békésen megfér egymással a tokaji Bacchus-kultusz és a *Via lacteán* lakozó távoli világlélek – a *mens mundana* – csak halandók által elgondolható és megélhető roppant távolsága.

Imre Mihály

Pázmány nyomában

Tanulmányok Hargittay Emil tiszteletére

Szerkesztette Ajkay Alinka, Bajáki Rita, Vác, Mondat Kiadó, 2013, 512 l.

A könyv kerekén 50 tanulmányt tartalmaz, melyek közül 42 kifejezetten Pázmány működéséről, irodalmi hatásáról, korában betöltött politikai szerepéről szól, ilyen módon tematikus kötetként tartható számon, amilyennek szerkesztői is eredetileg szánták.

Ajkay Alinka *Egy hipotézis és néhány bizonyosság* című tanulmánya egy lehetőségekben gazdag kutatási helyre, a grazi Karl Franzens Universitát könyvtárára hívja fel a figyelmet. E régi könyvvállományból való a hétkötetes wittenbergi Lufft-féle Lutherösszkiadás (1545–1557), melyre Pázmány gyakran hivatkozott. Ezek vizsgálatakor a szerző kimutatja, hogy egyes részek kiemelten szerepelnek Pázmány *Tíz bizonyosság* című művében, ami megerősíti azt a kézenfekvő feltételezést, hogy a jezsuita tanár csakugyan e grazi példányokat használta, s a Luther-kiadásban ma is látható aláhúzások és bejegyzések egy része bizonyosan tőle származik.

Bajáki Rita *Mit üzen Pázmány?* című tanulmánya a Pázmány műveiben megtalálható paratextusok közül az olvasónak írt szövegeket elemzi, összefoglalva, mi Pázmány véleménye a plágiumról, a szövegkezelés és -alakítás módjáról és fontosságáról valamint a szerzői felelősségről. A rövid összefoglalás alapján ismét bizonyítva látszik Pázmány tudatossága, ami nemcsak egyes műveire, de egész írói életműve kialakítására vonatkozik.

Balázs Mihály: *Forgách Imre és Béza levélváltása*. A tanulmány magyar fordításban közli Forgách 1591. december 21-én Trencsénben kelt levelét Bézához.

Külön érdekessége és jelentősége a levélnek, hogy Forgách egy pápa- és egyházellenes érmét is mellékelte a levélhez, Husz János előttinek tartva azt. A Forgách által Bézának küldött medál eléggé elterjedt lehetett a 16. században, mert változatai ma is felbukkannak. A róla szóló leírások szerint 16. század középiek lehetnek, egyes változatai még későbbiek. A szerzőnek tehát igaza lehet abban, hogy Forgách tévesen datálta Husz János előttinek az elküldött érmét.

Bán Izabella: *Pázmány bűnbánati zsolttárai a prédikációk tükrében*. Máiig sem tisztázott kérdés, hogy ki lehet a Pázmány *Imádságos könyvében* közölt hét bűnbánati zsoltár szerzője, leszámítva természetesen az 50. zsolttárt, melyről több okból is bizonyítható, hogy Balassi írta. Az a vizsgálat, amit Bán Izabella (és egykori hallgatótársa, Kozelka Henriett) a *Prédikációkban* előforduló bűnbánatszoltár-idézetek elemzésével elvégzett, a szerzőség kérdésében nem nyújtott megoldást. Ugyanakkor rávilágított arra a dolgozatban is megfogalmazott bizonyosságra, hogy Pázmány emlékezetből fordította a *Biblia* egyes részleteit, hiszen prédikációiban ugyanazokat a zsolttárcitátumokat többféleképpen, többféle formában tolmácsolta.

Bartók István: „*Stabat mater*” (?) – *Jegyzetek egy Pázmány-prédikációhoz*. A János evangéliuma nyomán (Jn 19, 25) megfogalmazott és Jacopone da Todinak tulajdonított híres *Stabat mater dolorosa...* kezdetű szekvencia állításából kiindulva a szerző Pázmány és Kelemen Didák egy-

egy prédikáció-részletét elemzi, bemutattva a bibliai szövegtől eltérő Didák-féle értelmezést, ami szerint Mária „leesék a földre, mint egy holt”, s elalélva csak nagy nehézségek árán „álapodék” „a kereszt elejébe”. Didák tehát Mária lelkiállapotát részletesen kiszínezve jut el a *Biblia* által rögzített helyzethez, míg Pázmány Mária erejét, belátását, megértését hangsúlyozza a jelenet leírásában, s a teológiai tartalomra koncentrálna jut el az állításig: „Stabat”. A bibliai epizód kétféle árnyalása kiválóan alkalmas a kétféle írói attitűd és szemléletmód bemutatására.

Báthory Orsolya *A lúd, a hattyú és a Felelet* című tanulmányának kiindulópontja, hogy a hagyomány szerint Husz János kivégzése előtt egy próféciaát fogalmazott meg: „a ludat ma ugyan megégették, száz év múlva azonban egy hattyú jön majd, akit nem égethettek meg” (42), s itt egyértelműen Luther majdani fellépésére utalt volna. A szerző a nemzetközi szakirodalom fegyvertárát is bevonva alapos vizsgálat alá vetette a tradíciót, s arra a végkövetkeztetésre jutott, hogy magától Luthertől származik a prófécia, amely ily módon az ő fellépését jósolta meg Huszt hívva autoritással. Az elemzésnek azért van jelentősége, mert Pázmány 1603-as *Feleletében* az esetre utalva azt írja, hogy „Ezt pedig az kis vyabul szopta Luther”, s ez egybevág a dolgozatban is hivatkozott mai kutatói állásponttal.

Bene Sándor *Andreas Pannonius lélekfelfogásának forrásaihoz – Bartholomaeus Anglicus: De proprietatibus rerum* című tanulmánya feltárja a vizsgált szerző királytükrei egyik fő forrásának, Bartholomaeus Anglicus *De proprietatibus rerum* hatását a karthauzi szerzetes műveire. A két hasámban közölt párhuzamos szövegek közlések egyértelműen bizo-

nyítják az átvételeket és a szövegformálási módszereket.

Bitskey István: *Pázmány prédikációi és a Tridentinum*. A trentói zsinat végzései a vallási-történelmi helyzet sajátosságaiból következően csak késéssel terjedtek el Magyarországon, de irodalmi szempontból annál jelentősebbek voltak, mivel a Pázmány által meghonosított új típusú prédikációírás és prédikációs gyakorlat kibontakozását segítették elő. Ez volt az egyik alapja a Pázmány-prédikációk sok évtizedig tartó széles körű recepciójának.

Paul Richard Blum: *Péter Pázmány Seelenlehre*. Blum (Loyola University Maryland, Baltimore) már több publikációjával és egy szövegkiadásával is hozzájárult ahhoz, hogy a filozófus Pázmány működése nemzetközi porondon is ismertebbé váljék. 2003-ban kiadta Pázmány grazi korszakából hat, első megjelenésük óta nem publikált doktori disputációját, s a kötetben szereplő írása e doktori értekezések egyes téziseit elemzi, kiemelve a lélektani megfigyeléseket. Pázmány grazi logikai és fizikai előadásai fennmaradtak, metafizikai előadásai azonban elvesztek vagy lappanganak. E dolgozat a téziszüzetek alapján rekonstrukciós kísérlet arra, hogy milyen kérdéseket tartalmazhattak Pázmány metafizikai előadásai a *De anima* témában.

Bogár Judit tudománytörténeti dolgozatában (*Pázmány Péter alakja a 18. századi protestáns irodalomtörténet-írásban*) végigköveti a Pázmányról és munkásságáról alkotott kép változásait, kiválasztva a legfontosabb említéseket: Czvittinger Dávid, Serpilius Sámuel, Rotarides Mihály, Bod Péter, Haner György Jeremiás, Wallaszky Pál, Segesvári István írásait. Megállapítja, hogy Pázmány műveltségét és logikáját többen is elismerték, Tsétsi János és Bél

Mátyás követendő nyelvhasználatára, helyesírására hoz fel példákat műveiből.

Csorba Dávid *Kálvinista Kalauzok* című dolgozatában az 1660–70-es évek hitvitáinak három kálvinista iratát (Pósházi János, Komáromi Csipkés György és Tolnai F. István írásait) vizsgálja abból a szempontból, hogy bennük a szerzők visszatérnek a *Kalauz* Pázmány életében részleteiben elmaradt cáfolatához. E kései szerzők saját kortársaikkal vitázva ragadnak tollat, de világosan érzékelik, hogy a magyarországi hitvita-irodalom (egyébként Pázmány által nem hitvitának szánt) legjelentősebb apologetikai műve a *Kalauz*, s a benne foglalt teológiai hivatkozás- és ismeretanyagot részletezőbben más nem foglalta össze.

Amedeo Di Francesco nápolyi professzor írása igen jó példája annak, hogy a régmúlt és közelmúlt vizsgálata hogyan kapcsolható össze egyetlen példa alapján. A *Pázmány képe Márai Sándor műveiben* című tanulmányból megtudjuk, hogy Márai összesen nyolc alkalommal említette meg Pázmányt írásaiban, s ezek az említések egybehangzóan állítják a középpontba a nyelvteremtőt és -megőrzőt, valamint „nemzetalapítót”. Márai számára lényeges volt az anyanyelv megtartása, s ebben a csaknem két évtizedet külhonnban töltő Pázmány kiváló példa lehetett számára.

Dóbék Ágnes *Pázmány-recepció és intertextualitás XX. századi művekben* című dolgozatával kapcsolatban meg kell említenem, hogy eredetileg Vizkelety András-tól hallottam azt az ötletet, hogy érdemes lenne megvizsgálni: honnan vette Móricz az *Erdély-trilógia* második részében található, nagyon is korfestő mondatokat, hosszabb szövegrészeket. Minthogy a Móricz-szakirodalom ebben a kérdésben nem

nyújtott eligazítást, a kérdést akkori hallgatómnak továbbítottam, aki örömmel vállalkozott annak megválaszolására. A válasz kiválóan sikerült, s a dolgozat további két, Pázmány-szövegeket felhasználó mű intertextuális vonatkozásait is feltárta. A tanulmányban kéthasábos közlésben bemutatott szövegösszevető vizsgálatok eredménye, hogy Móricz a *Kalauz*ból (annak 1613. évi kiadásából), Sumonyi Zoltán *Pázmány* című drámájában (1979) a *Felelet*ből, az *Imádságos könyvből*, a *Prédikációkból* és a levelezésből, Dippold Pál pedig *Pázmány Péter köpönyege* című novellájában az *Imádságos könyvből* és a *Prédikációkból* vett át szó szerint hosszabb-rövidebb szövegrészeket. A hónapokig tartó kutatómunkával készült dolgozat (a publikáció előtt általam egyedül ismert) tudományos diákköri változata tartalmaz egy részt, ami nem szerepel a publikációban. Szerzője ugyanis megtudta Sumonyi Zoltántól, hogyan reagált Pázmány-dramájára egy hozzá írt levelében az 1970-es évek mindenható kultúrpolitikusa: „Szerzőkém, te csak ne üzengess nekünk! További jó munkát! Aczél György.”

Ismét a Pázmány-recepció a témája Fazakas Gergely Tamás és Száraz Orsolya „*a' mint ezt Pázmány Péter Cardinál szépen meg mutattya*” – *Kolosvári Pál és a Haller György felett mondott halotti prédikációja (1630)* című tanulmányának, melyben az unitáriusból katolikussá és jezsuitává lett Kolosvári Pál (1684–1731, eredeti nevén Jövedécsi Pál) halotti beszédét elemzik. A pázmányi hatás kimutatható a prédikáció megszerkesztésén, forráshasználatán, sőt két jelölt *Kalauz*-citátumán.

Forgó András: *Pázmány Péter a 18. század végi vallásügyi vitában – Egy röpirat tanulmányai*. A tanulmány egy 1783-ban meg-

jelenési hely nélkül kiadott német nyelvű röpiratot elemez, amelyet a jozefinista protestáns Benczur József állított össze. A röpirat állást foglal a katolikus klérussal szemben, és szól a türelmi rendelet végrehajtásának nehézségeiről, fontosnak tartja az állam felsőbbbségét az egyházzal szemben. Benczur írásában még nem jelennek meg markánsan az új eszmék, inkább az olvasható ki belőle, „hogy miként vált a protestáns történeti hagyomány részévé a kora újkori katolikus intolerancia nemzetrontó toposza” (170).

Gábor Csilla *Elmélet a gyakorlatban: Pázmány prédikációja az elmékedésről és az imádságról* című tanulmányában Pázmány Az *imádságról* szóló prédikációjának részletes elemzését nyújtja. Fontos része a tanulmánynak, melyben Pázmány elméletét összeveti Jeremias Drexel *Rhetorica coelestis*ével. A hasonlóságokon túl feltűnőek a különbségek is. Pázmány „nemzetének lelki orvosságáért” magyarul írta műveit, prédikációit, *Imádságos könyvét* is, Drexel „írásainak címzettjei elsősorban papok, szerzetesek, egy latinul jól tudó, képzett elitréteg”, akik számára a „misztikus megtapasztalások” hangsúlyozottabban kerülnek előtérbe (173–174).

Guitman Barnabás: *Szükségesnek tartotta-e Pázmány Péter Erdély önálló államiségát?* A dolgozat a Kemény János által Pázmánynak tulajdonított híres kijelentés („Átkozott ember volna, ki titeket arra kísztetne, hogy töröktől elszakadjatok...” stb.) hitelességének felvetéséből indul ki, elfogadhatónak is tartja a korábbi szakirodalom állításait ezzel kapcsolatban, ám szembeállítja Pázmány másoknak tett „dinasztiahű” és Habsburg-párti megjegyzéseivel és állásfoglalásaival, illetve elmarasztaló kijelentésével I. Rákóczi Györgyről („intensissimum Catholicorum

inimicum”). Következtetése szerint Pázmány politikusi magatartásában a *dissimulatio* fontos szerepet játszott, s ez figyelhető meg pl. az I. Rákóczi Györgyhez írt baráti hangú leveleiben is. Az elképzelésnek van alapja, s hozzá kell tennünk: Pázmány jól ismerte a Machiavelli utáni politikai elméletet, és elméleti tájékozottsága jó gyakorlati érzékkel párosult. Nem volna haszontalan tehát a *dissimulatio* alkalmazásának szempontjából ismét végigelemezni Pázmány súlyos ellentétét Esterházy Miklós nádorral, illetve 1632. évi (Péter Katalin által irreálisnak tartott) népszövetségi tervezetét; továbbá komoly eredményt hozhatna, ha a szerző az általa fölvetett szempont alapján egy nagyobb anyagot alapul vevő vizsgálatot is elvégezne.

Horváth Csaba Péter *Hogyan írt prédikációt Telegdi Miklós és Pázmány Péter?* című írásában a két szerzőnek ugyanarra a témára (a hűtlen intézőről, Lk 16, 1–9) írt prédikációját elemzi. Az alapvető prédikációszerkesztési különbségek (Pázmány: tematikus sermo, Telegdi: textusértelmező homilia) e beszédek elemzésekor is nyilvánvalónak látszanak, s bizonyára kimutatható a különbség a további prédikációk jelentős részében is.

Hubert Ildikó *Szaicz Leó, Szép és ritkább magyar mondások* című írásában az azonos című, az Országos Széchényi Könyvtárban található kéziratot veti össze az 1788-ban megjelent *Kis magyar frázelogyiával*, kimutatva, hogy az egyezések ellenére is két külön gyűjteményről van szó, melyeknek forrásbázisa nem azonos. Valóban érdemes lenne tehát a kéziratot teljes terjedelmében publikálni.

Illik Péter *„Kétszáz ezer Magyar héjával vagyon Magyar Ország ez tizenhárom esztendő alatt...” – Apokaliptikus túlzás vagy szomorú realitás?* című írása a cím-

ben idézett állítás (idézet Pázmány leveleiből Bethlen Gábornak, 1626. november 24.) valóságtartalmát vizsgálja, különös tekintettel arra, hogy a fejedelem válaszában azt írta: „az Fátrától innét, feleségestől, gyerekestől is nem találánk 200 000 magyar lelket”, s a hadjáratokban elpusztultak számát nagyságrenddel kisebb számban (négyezer fő) jelölte meg (208). A szerző más ismert adatokkal egybevetve arra a következtetésre jut, hogy a pusztulás mértéke a Pázmány által említett nagyobb számadathoz áll közelebb.

Jelenits István az *Imádságos könyv* három imádságát veszi vizsgálat alá, főleg fordítási szempontból, *Pázmány és Szent Tamás imádságai* című tanulmányában. Mivel a könyv és így e tanulmány készültéről sem volt tudomásom, s az *Imádságos könyv* kritikai kiadásának jegyzetköte is már majdnem készen volt (a tanulmánykötet 2013. áprilisban, a jegyzetkötet decemberben jelent meg), így utólag ezért is fokozott érdeklődéssel olvastam Jelenits írását, amely párhuzamos hasábokban közli az imádságok latin (Szent Tamástól való) és magyar (Pázmánytól való) szövegét. A magyar szövegek az *Imádságos könyv* Pázmány életében megjelent négy kiadásában csak néhány apró, főleg helyesírási változtatáson estek át. Pázmány két imádság esetében említette meg Szent Tamást forrásul, a harmadik, jelöletlen szöveg esetében Jelenits felismerte a forrást. (Az *Imádságos könyv* kritikai kiadásának jegyzetírói már ismerték és föl is vették Jelenits tanulmányát bibliográfiájukba.) A szerző a tőle régen megszokott módon árnyaltan és igen nagy felkészültséggel vizsgálta meg Pázmány fordításait, jelezve a latin eredetik teológiai mélységeit. Néhány helyen sikerült pontosítania is Pázmány fordítását (pl. 217); máshol rá-

mutat Pázmány „áldott, majdnem paraszti egyszerűséggel” (218) megszólaltatott szövegalkítására, amely soha nem válik nehézkesé, nem terhelt a latinos szerkezetektől, hasonlóan a Kempis-tolmácsoláshoz.

Juhász Szandra *Két „kompilációs” levél a Lochner-hagyatékban* című írása Lochner János szentpáli plébánoshoz írt két, prédikációvázlatot magában foglaló levelet (1790-ből és 1793-ból) elemez a Győri Egyházmegyei Kincstár és Könyvtár gyűjteményéből. A szövegek alapján pontosan rekonstruálható, hogyan használták fel Pázmány kinyomtatott beszédeit a 18. század végi prédikációs gyakorlatban. Az is valószínűsíthető, hogy a papok egymás között cserélgették beszédvázlataikat. A Lochner-gyűjtemény még számos beszédvázlatot tartalmaz.

H. Kakucska Mária írása – *Vivesz János Lajos, Pázmány Péter, Juan Luis Vives (Orczy Lőrinc) és Hargittay Emil* – alighanem a szerző eddigi legsokoldalúbb és egyik legjobb dolgozata, ugyanis a címben jelzett nevekkel saját kutatói pályáját is sűrítetten megrajzolja, melynek hol középpontjában, hol perifériáján, de mindig ott volt a spanyol szerző.

Kecskeméti Gábor és Szekler Enikő *Egy Pázmány-exemplum filológiai háttere és intertextuális kapcsolatai* című forráselemző tanulmánya rávilágít Pázmány locusjelöléseinek bonyolult voltára. *A buja fajtalanságnak veszedelmességéről* szóló prédikációjának exemplum-utalásáról („Niceph. lib. 7. cap 13. Cedrenus alii”) van szó; a szerzőpáros kizárva Niképhorosz konstantinápolyi pátriárkát (758–829) és Niképhorosz Grégorasz (1295 k.–1360 k.) bizánci író, bizonyítja, hogy Niképhorosz Kallisztosz Xanthopulosz 13–14. századi bizánci egyháztörténész *Historia*

ecclesiasticája a hivatkozott hely a szüzségét önmaga halálával megőrző leány történetéről. A hivatkozás további részének megfejtése: Geórgiosz Kedrénosz (11–12. század) bizánci szerző műve, az „ali” mögött pedig többek között bizonyára a Beyerlinck-féle nagy enciklopédia is érthető, de az exemplum a kora újkor irodalmában még több helyen előfordul, amit Pázmány az adott esetben csak sejtet.

Kilián István *Pázmány és színjáték* című írása végigköveti Pázmány életének fontos helyszíneit tanulmányi éveitől kezdve halálával bezárólag, végig elemezve, hol, milyen iskolai vagy városi színjátszási lehetőségekkel találkozhatott Pázmány élete során. Ugyan eddig nem került elő adat arra, hogy valamelyik szereposztásban maga is színre lépett volna iskolaévei alatt, de tanulságos, hogy élete során a környezetében milyen műveket játszottak, s ezek közül melyeket láthatott és melyeket látott bizonyosan. 1635 végén, az új egyetem megnyitója után nem sokkal ünnepélyes keretek között Nagyszombatban előadták a *Beniaminus* című drámát, aminek nézője volt maga is (279–280). Hozzá kell tenni, a Benjámin névvel kapcsolatban arra gondolhatunk, hogy ez az újonnan alapított egyetemre vonatkozott, s Pázmány azért nevezte Benjáminnak, legkisebb gyermekének az egyetemet, mert ez volt alapításai közül a legfrissebb (FRANKL Vilmos, *Pázmány Péter és kora*, III, Pest, 1872, 165).

Knapp Éva tanulmánya (*Pázmány Péter pozsonyi magánkönyvtárának kötetei a budapesti Egyetemi Könyvtárban*) nem a legelső híradás a szerzőnek alap kutatásból kibontakozott jelentős tudományos felfedezéséről, mégis csak örülni lehet annak, hogy írása helyet kapott a gyűjteményben. A szerző 25 kötetet azonosított

30 művel – tanulmányában ezeket részletesen le is írja –, melyek minden kétséget kizáróan Pázmány saját könyvei voltak. A pozsonyi jezsuita kollégium alapítója végrendeletileg a kollégiumra hagyta magánkönyvtárát, ám ezeket a könyveket minden korábbi próbálkozás ellenére sem sikerült megtalálni. Knapp Éva felfedezése látszólag egyszerű felismerésen alapult, amihez viszont az autopszia nélkülözhetetlen volt: a budapesti Egyetemi Könyvtárban fellelhető mind a 25 könyvbe azonos kézírással bele van írva a possessor az adományozó halálának napját feltüntető dátummal, amely dátum óta a könyvek immár a kollégium birtokába kerültek: „Collegij Posoniensis Societatis Jesu. 1637. 19. Martij.”

Lázár István Dávid: *Szántó (Arator) István SJ tevékenysége a római Collegium Hungaricum megalapításában*. A szerző korábban is foglalkozott a római Collegium Hungaricum megalapításának kérdésével, s mostani írásában a római *Monumenta antiquae Hungariae*-kötetek vonatkozó anyagára támaszkodva részletesen bemutatja Szántó törekvéseit, sikereit, kudarcait, érvelését az alapítás érdekében. Bár önálló kollégiumot akart a magyarok számára, ez a kezdeti csekély hallgatói létszám miatt nem volt lehetséges, s bár Szántó szándékai ellenére történt, azt is eredménynek kell elkönyvelnünk, hogy az intézmény a Collegium Germanicummal egyesítve folytatta munkáját. Szántó és Pázmány pályája több ponton is érintkezett, s az 1612-ben elhunyt jezsuita szenvedélyessége, agilitása nem maradhatott hatás nélkül Pázmány tevékenységére.

Maczák Ibolya *Három ómódi hattyú – Pázmány Péter alakja a kortárs szépirodalomban* című írása Esterházy Péter,

Báthori Csaba és Lackfi János egy-egy írásának azon részletét vizsgálja, melyekben Pázmány alakja fölmerül. Megtalálja a közös pontokat is (a variált névalak, a felsorolás-jelleg, a bűn-büntetés fogalomkörének előkerülése). Ez a fajta Pázmány-recepció különbözik a Dóbék Ágnes dolgozatában elemzett, Pázmány műveit szövegszerűen felidéző szerzői eljárásoktól, de része a sokirányú és folyamatos hatástörténetnek.

Martí Tibor: *Pázmány Péter bíboros, esztergomi érsek nemzetközi és hazai kapcsolatrendszeréhez: Három kiadatlan Pázmány-levél*. A levelek: 1) Giovanni Pallottóhoz (Pozsony, 1630. október 7., latin), 2) Koháry Péterhez (Nagyszombat, 1632. január 9., magyar), 3) Allessandro Bichinek, 1633. december 16., latin). A levelek közül az első beszámolót tartalmaz az I. Rákóczi György fejedelemsége előtti zavaros erdélyi helyzetről, a második a hódoltság miatt Esztergom és Komárom környékén kialakult válságos helyzetről szól, a harmadikban Pázmány gratulál az új kardinálisnak. A teljesen különböző helyekről (Veroli, Besztercebánya – MOL másolat, Toledo) előkerült iratok arra utalnak, hogy szinte bármely egyházi, állami vagy akár magángyűjteményben rá lehet bukkanni Pázmány-levelekre.

Medgyesy S. Norbert: *Fidelis defensor, Patriae, Deo, Imperatori ac Populis – Iskoladráma Pázmány kortársáról, Esterházy Miklós nádorról*. A címben említett latin nyelvű, ismeretlen szerzőjű színdarabot 1741-ben adták elő a nyitrai piarista gimnáziumban. A Nagyszombatban megjelent színlap alapján az 1623-ban, Bethlen Gábor második hadjárata idején játszódó darabban Esterházy Miklós (nádor csak 1625-ben lett) és Bethlen között zajlik a fő konfliktus, melyben egy bizonyos „Zrí-

nyi” is szerepel, mégpedig negatív hősként. Úgy gondolom, hogy a darabban a történeti valóság keveredik a Zrínyi családot érintő általánosan tipizáló elemekkel. A költő nagybátyja, az 1625-ben meghalt Zrínyi Miklós mindvégig protestáns maradt s Bethlennel rokonszenvezett. Elmarasztaló értékelésébe belejátszhatott a későbbi Zrínyiek erőteljesen Habsburg-ellenes politikai szerepe, a Wesselényi-mozgalomban való részvétele miatt Péter kivégzése 1671-ben, Ilona ellenállása Munkácson, és testvérének, Zrínyi Jánosnak a sorsa is, aki a család utolsó sarjaként az uralkodó elleni merénylet vádjával börtönbe vettetésén ott is halt meg 1703-ban. Így válhat érthetővé, hogy a darab a keresztnev nélkül említett „Zrínyi” névvel Habsburg-ellenességet tipizáló, általánosító tendenciát érvényesít a valóság és a fikció együttes alkalmazásával.

Óze Sándor: *A nem birodalmi német protestantizmus álláspontja a török kérdésben a reformáció első időszakában*. A törökök európai terjeszkedése már a korai reformátorok érdeklődését felkeltette az iszlám iránt. Zwingli azonban „nem tekintette a törököt apokaliptikus jelenségnek”, inkább „Isten virgácsának” (333), amiben megnyilvánult a svájci kantonok Habsburg-ellenessége. A tanulmány bemutatja e felfogás alakulását és magyarországi hatását a század második felében. A 16. század közepére három Korán-fordítás is elkészült. Hozzátehetjük: ezek közül a zürichi Bibliander latin fordítását használta Pázmány is 1605-ben megjelent vitairatában (*A Mahomet vallása hamisságáról*), hasonlóképpen más latin műveit is az iszlámról.

Radvánszky Anikó: *„Hol vagytok Lutheránusok, hogy protestáljatok?” – Adalék az eperjesi vésztvényszék történetéhez*

Zrínyi Ilona Radvánszky Jánosnak címzett levele alapján. A tanulmány az Országos Levéltár Radvánszky család levéltárából közli Zrínyi Ilona kiadatlan levelét Radvánszky Jánoshoz (1688. február 21.), melyben biztosítja arról, hogy segítséget fog neki adni. Radvánszky György lutheránus nemest valószínűleg ártatlanul végezték ki Caraffa eperjesi vésztörvényszékén, s fia, János hamar megindította a tisztázási eljárást és birtokainak visszaszerzési procedúráját. A levél bizonyára ehhez az ügyhöz kapcsolódik. A tanulmány vázolja az eperjesi vésztörvényszék körüli politikai helyzetet, visszatekintve a 17. század elejéig, értelmezve a folyamatok megváltozását, különbséget téve a Pázmány által vezetett katolikus restaurációs törekvések és a Lipót-kori abszolutisztikus kormányzás módszerei között.

Réger Ádám: *Pázmány-hivatkozások Kájoni János Hymnariumában*. A mintegy ezer latin és magyar szöveget tartalmazó nevezetes csiksomlyói kéziratban a szövegek fölött hét Pázmány-hivatkozást talált a szerző. A leginkább talányos a híres, korábban többek által Pázmánynak tulajdonított *O gloriosa, o speciosa...* kezdetű latin himnuszhoz írt bejegyzés „Petri Pazmany ex Manuscripto”, aminek alapján nem zárható ki, hogy Kájoni valamilyen Pázmány-kéziratból vette át a szöveget. Tény azonban, hogy egy Pázmány koránál korábbi változatról van szó, hiszen dallamjelzésként már hivatkozott rá Bornemisza és Huszár Gál is (359), ez utóbbi énekeskönyvében két hivatkozás is található: *A keresztyéni gyülekezetekben való isteni dicséreték és imádságok*, Komjáti, 1574, 82r, 85v. (E Mária-himnuszra és a szerzőség kérdésére Bene Sándor is utal tanulmányában: 51.) Egyes magyar nyelvű szövegek-

nek olyan latin fordítása is található a *Hymnariumban*, amely nem azonosítható egyetlen ismert latin változattal sem. Arra kell tehát gondolnunk, hogy maga Kájoni fordította latinra, de ennek magyarázata még várat magára.

Szabó Ferenc SJ: *Szent Bernát hatása Pázmány misztikájára*. A tanulmány példák sorával igazolja, hogy milyen erőteljes hatással voltak Bernát művei Pázmányra, elsősorban a prédikációkra, s ezzel Bitskey István korábbi vizsgálatait egészíti ki. A Szent Ignác-i *Lelkigyakorlatok* követése nem zárja ki a misztika jól kimutatható megjelenését Pázmány műveiben.

Szelestei N. László: *Adatok Pázmány Péter prédikációinak 17. századi használatához, I. – Kuzmics Péter kanonok Szent György-napi prédikációja*. A Nyugat-Magyarországon élt Kuzmics Péter (1640 k.–1686) kéziratot prédikációvázlata a Győri Egyházmegyei Levéltár egy *canonica visitatiós* kötetének kötéstáblájából került elő. A rekonstrukciós munka során kiderült, hogy a győri szónok Pázmánynak *A vitézek köteletségéről* írt Szent Márton-napi prédikációját kompilálta és adaptálta Szent György-napi beszéddé. Korábban Maczák Ibolya vette észre, hogy ugyanebből a Pázmány-beszédből Illyés András készített három Szent László-prédikációt. A kódextöredékek vizsgálata nyomán előkerült mostani szerencsés találat ismét jellemző példáját szolgáltatja a pázmányi szándék beteljesedésének: „A prédikátorok-eleibe pedig minden keresztyén jószágokról, minden gonosz vétkekről, minden rendek és állapotok köteletségéről, annyi tanításokat és intéseket adtam, hogy, ha amit egy helyen mondtam, azt okossan más Vasárnap elő-hozzák, sok új prédikációkat csinálhatnak.” (386.) Várjuk a tanulmány további folytatásait!

Szilágyi András: *Illusztrált díszcímlapok Pázmány Péter Kalauz című művéhez és Káldi György bibliafordításához. A Kalauz*-kiadások korábbi művészettörténeti elemzéseit pontosan meghatározták az 1. és a 2. kiadás címlapjai közötti stílusbeli különbségeket, azok okait és jelentéstartalmát. E tanulmány megoldást nyújt az 1613. évi *Kalauz*-kiadás címlapképe metszőjének személyére, aki eddig a PI monogram mögött rejtőzött. Peter Isselburg, az egyik legkiválóbb német rézmetsző kapta a megbízást a címlap elkészítésére, s a közvetítő Ferenczffy Lőrinc lehetett, akivel Pázmány szoros kapcsolatban állt. Isselburg készített címlapot Bellarmino *Disputationes*ének 1601. évi kiadásához, s ez közvetlen mintául szolgált a *Kalauz* 1613-as kiadásának címlapjához. Hozzáteszem, Pázmány sokszor hivatkozott a *Disputationes* Ingolstadtban megjelent kötetekre. Szintén jelentős novuma a dolgozatnak a Káldi-biblia címlapelőzményének megjelölése az trentói zsinat utáni latin Vulgata-kiadások címlapmetszeteiben. Káldinak a magyarországi szenteknek és uralkodóknak a címlapon való feltüntetése a szerző szerint Pázmány hatásával magyarázható, figyelembe véve a *Kalauz*-kiadások címlapábrázolásait.

Kees Teszelszky: *A magyar toposzok használata a kora újkori Németalföldön – Szent Gellért, Szent István, Szűz Mária és a magyar korona megjelenése a németalföldi irodalomban.* „Magyar toposzokkal gyakran találkozunk a kora újkori európai kultúrában” – írja a szerző (425), s az ezeket tartalmazó rézkarcok gyakrabban a Bocskai- és Bethlen-háborúk idején jelentek meg. Részletesen elemzi a karmelita Oliverius a Sancto Anastasio néhány évtizeddel később kiadott műveit, melyekben jelentős szerepet kap a (tévesen, de bizo-

nyára szándékosan) karmelitának tartott Szent Gellért bemutatása. Olvashatunk az országot Máriának felajánló István toposzának egyik előképéről is a római idők-ből, továbbá Gellért közvetítő szerepéről az országfelajánlásban (432–433).

Thimár Attila: *„A méret a lényeg?” – Gondolatok a Kalauz könyvformájáról* című írásában könyvészeti reflexiókat fűz a 1092 lapos opushoz. Kifejti, hogy az egy kötetben publikált mű általános hatásához hozzátartozott annak robusztus volta, s a szerző életében (talán emiatt sem?) nem kapott rá érdemi cáfolatot. (Vö. a kötetben Csorba Dávid írásával.) Sík Sándornak a *Kalauz*t barokk székesegyházhoz hasonlító idézett megállapítását könyv- és kommunikációtörténeti szempontból igazolja a dolgozat.

Tusor Péter: *Ki lehetett Pázmány jezsuita feljelentője?* Érsekké neveztetése előtt Pázmány körül igencsak megélnékültek az események. 1616. február 10-én kelt az az eredetileg bizonyára nevesített, de ma már névtelenül ismert feljelentés, aminek középpontjában a Bakyth Margithoz fűződő állítólagos kapcsolata állt. A jezsuita rendi generálishoz érkezett iratok a pápához kerültek. A dokumentumok a 19. század óta ismertek, szakirodalmuk is van, a feljelentő személyét azonban e tanulmány nevezi meg határozottan: a jezsuita Georgius Amende, korábban Pázmány grazi tanítványa, később császári udvari prédikátor. Tusor részletesen kibogozza azokat a szálakat, melyek Amendének Pázmánnyal való személyes ismeretségét bizonyítják egészen 1616-ig, összevetve a feljelentésben szereplő információkkal.

J. Újváry Zsuzsanna: *„De látom az Isten igéjének éhségét” – Adatok a szatmári jezsuita misszió rendházalapításának történetéhez.* Pázmány élete során alapítások sorát

vitte véghez, s fél évvel halála előtt, 1636. október 14-én keltezte a szatmári alapítvány oklevelét. A tanulmány áttekinti Pázmány alapításainak legfontosabb jellemzőit, koncepcióját, amely szerint nem feledkezett meg az ország távolabbi pontjairól sem. A szatmári alapítással kapcsolatban éppen ez okozta a nehézséget, számolni kellett a protestáns és a megyei ellenállással. Erre világít rá Esterházy Miklósnak itt közölt, Szatmár vármegyéhez írt levélfogalmazványa (1639. június 26., Magyar Országos Levéltár).

Vámos Hanna–Vadai István: *Pázmány Péter és I. Rákóczi György titkosírása*. Pázmány és I. Rákóczi György az érsek életének utolsó éveiben titkosírásos leveleket is írtak egymásnak. Ezeket korábban már publikálták, megfejtésüket azonban számos ponton javítja és pótolja a tanulmány, s hét fennmaradt levél(részlet) titkosírásos és feltört változatát is közli. Pázmány és Rákóczi viszonyát illetően figyelemre méltó a megfogalmazás: „A levelekből érdekes barátság képe bontakozik ki” (463), különösen e kötetben Guitman Barnabás írására gondolva, mely a dissimulációt hangsúlyozza. Tusor itteni írása pedig arra utal, hogy Pázmány már két évtizeddel korábban is írt sifírozott leveleket (445–446).

Voigt Vilmos: *Meglepetés: Pázmány imádságos könyvének proverbium-használata*. Valóban meglepetésnek számít az a több tucat proverbium, ami Voigt Vilmos tanulmányában az *Imádságos könyvből* szerepel. A szerző fel is veti a tipologizálás szükségességét és lehetőségét, de ez az igény érvényes lehet a Pázmány egyéb műveiből kiírt proverbiumokra is. Úgy gondolom, hogy forrásuk kérdésében – főleg az *Imádságos könyvet* tekintve – fokozottan figyelembe kell venni a bib-

liai eredetet, ahogyan a Kempis-fordítás proverbiumai is igen nagy számban kimutathatóan bibliai gyökerűek.

A recenzió elején említettem, hogy a kötet 50 tanulmánya között van néhány, amely nem kötődik Pázmány tevékenységéhez: Csörsz Rumen István, T. Erdélyi Ilona (*Peregrináció és tudásvágy – Somosi János sárospataki tanár úti naplója 1814-ből*), Finta Gábor (*A múlt különbözősége – Babits Mihály: Októberi ájtatosság*), Horváth Kornélia (*A nyelv reflexiója az irodalmi szövegben – Ottlik Géza: Minden megvan*), Kardeván Lapis Gergely (*Ha úr ír – Egy századvégi hírlapi vita mentalitástörténeti nézőpontból*), Kiczenko Judit, Sipos Lajos (*Babits Mihály és az „ellenkultúra” képviselői a Tanácsköztársaságban*), Targányi Eszter (*Ars poetica-szerű szonettek, szonett-szerű ars poeticák – Arany János: Az ihlet perce és a Naturam furcâ expellas*). Ezekre elsősorban helyszűke miatt nem térhetek ki, de e témák kutatói bizonyára fölfedezik ezeknek az írásoknak a szakmai jelentőségét. Közülük kettőről azonban mindenképpen kicsit részletesebben kell szólnom sajátos vonatkozásaik következtében.

Csőrsz Rumen István írása (*Gúnyosgúnytelen – Közelítések a 18. századi magyar közköltészet humorához*) egyik korábbi (kedves) kutatási területem apropóján mond el alapvetően fontos összefüggéseket a 18. századi közköltészeletről. Feltárja a műfajcsoport korábbi, 17. századi előzményeihez fűződő kapcsolatokat és folytonosságot, ugyanakkor rávilágít a változásokra is. Ezek szerint a vágáns hagyományok még jobban kimutathatók, gyakran helyzetdallá módosul a soroló-kiéneklő karakter, az oktató-feddő énekekben pedig erősödik a gúnyosabb humor, általában is jobban kirajzolódik egyfajta moralizáló humor,

így e műveket akár „humoralistának” is lehet nevezni. Az eredményes tipologizálást elősegíti a fennmaradt szövegeknek és énekeknek a korábbiaknál nagyságrenddel nagyobb száma.

Kiczenko Judit *Arany János és a Szent István-rend* című tanulmánya a Mária Terézia által alapított és 1918-ig létezett, egyébként a birodalom legmagasabb díjának számító kitüntetésnek az adományozásáról szól Arany János számára. Az írás részletesen elemzi és dokumentálja a körülményeket és a költőben fölmerült súlyos erkölcsi, etikai és politikai kételyeket, pontosítva és kiegészítve a kitüntetéssel kapcsolatos korábbi megállapításokat. A tanulmány előéletével kapcsolatban megemlítené, hogy szerzője a Pázmány Egyetem Bölcsészkarának legnagyobb kitüntetése, a „Pázmány Péter Emlékérem” átvételekor mondta el itt publikált írását 2010-ben.

A kötet több, eddig publikálatlan és ismeretlen dokumentumot és számos új filológiai eredményt tartalmaz. A fentiekben elmondottak alapján talán a legfontosabb, Pázmányra vonatkozó szakmai tanulmányként érdemes megfogalmazni: a máig ható Pázmány-recepció kérdése az írások egy jelentős részének tárgya. Pázmány írói működésének különböző megjelenésű és tartalmú hatása a halálát követő időszakról kezdve a mai napig kimutatható a legkülönbözőbb műfajokban, s bizonyára termékenyek lesznek az ez irányú további vizsgálatok.

A recenzens feladata az is, hogy – ha talál ilyet – szóljon a kötet hibáiról is. A félezer oldalas könyv terjedelmét tekintve elenyésző az apró, esetleg értelemzavaró

hibák száma. Az utóbbi években megjelent ünnepi-emlékező kötetekre már nem érvényes az a korábban e műfaj színvonalát érintő vád, hogy szakmailag vegyes gyűjtemények, melyekben a szerzők igyekeznek máshol nem publikált, „maradék” írásaiknak helyet biztosítani. Látszik, hogy e kötet írásaira nem vonatkoztatható ez a megállapítás, és bizonyos, hogy ez az ünnepi kötet is a jól sikerült Festschriftok közé sorolható, melynek írásaira a szakma gyakran fog visszatérni, ahogyan az látszik is a megjelenés óta eltelt időt figyelembe véve. A könyv paratextusairól megemlíthető, hogy ez a rész bővült a kereskedelmi forgalomba nem kerülő kis példányszámú keménytáblás változatban egy részlettel (2 oldal Dévényi Tibortól). Ami pedig az egyéb mellékleteket illeti, úgy gondolom, a szerkesztőknek sikerült egy új Festschrift-paradigmát létrehozni. A dolog természetéből következően az is említésre méltó, hogy a tanulmányíróknak közel a fele hallgatóm, sőt tanítványom volt valamelyik egyetemen. E szerzők közül néhányan a Pázmány-kutatás egyes részletkérdéseiről velük folytatott beszélgetés nyomán készítették el írásukat, ami így utólag, ezeket a tanulmányokat publikálva és olvasva igazán meglepetésként hatott. Hálás vagyok egykori tanítványaimnak, akiktől végül sokkal többet tanulhattam, mint ők éntőlem.

E tanulmánykötet mindvégig érdekesítő olvasmány, így befejezésként ki kell hogy fejezzem hálámat és köszönetemet a *Tabula gratulatoriában* szereplőkön túl valamennyi szerzőnek, s főként a kötet „öszverendezői”-nek. „*Toto cordis affectu.*”

Hargittay Emil

Szín – játék – költészet

Tanulmányok a nyolcvanéves Kilián István tiszteletére

Szerkesztette Czibula Katalin, Demeter Júlia, Pintér Márta Zsuzsanna, Budapest–Nagyvárad, Partium Kiadó–Protea Egyesület–reciti, 2013, 448 l.

A Kilián Istvánt 80. születésnapján köszöntő kötet egyedi borítójával felkelti az olvasó figyelmét. Egy 1767-ből származó kolozsvári színlap fotója került a címlapra, a *Kilianus* című iskoladráma egyetlen oldalból álló latin nyelvű periochája (a Győri Egyházmegyei Kincstár és Könyvtár példánya). A komédia egy családi történetbe helyezett példázatot állít színpadra, melyet egy Kilián Dániel (a tanár úr apai ágú egyik őse) tiszteletére előadott 1744. évi mártírdramával együtt Medgyesy S. Norbert a negyedik *actus*-ban olvasható tanulmányában párhuzamba hoz Kilián István példázatba illő, fáradhatatlan munkájával, fiatalokat megszegyenítő szellemi frissességével. Szent Kilián alakja a kötet egy másik tanulmányában is megjelenik, az első *actus*-ban. Bitskey István „*Divus Kilianus*” című írása Szent Kilián mártír recepcióját tárja fel egyrészt Pázmány Péter *Kalauza* alapján, mely szerint Szent Kilián az egyháztörténeti érvelésnek lett részese, a pápaság által támogatott térítő tevékenység mártírjaként kapott helyet a kereszténység terjesztőinek felsorolásában. A tanulmány szerzője kitér Szent Kilián más területeken elterjedt legendáira is, így például a frankföldi katolikusok által megteremtett kultuszra vagy a Pázmány-prédikáció későbbi bécsi fogadtatására.

Az ünnepi kötet másik meglepetése a kompozíciós elv, mely az iskoladrámák felépítését tükrözi: a kötet elején áll az „iskoladráma” címe (*Mestereknek mestere, víg szabású játék...*), ezt követi az *Argumentum*, amely a szerkesztői szándékról

tájékoztatót, a köszöntött tanári és kutatói tevékenységét summázza, valamint a kötet felépítéséről számol be röviden. *Majd az E' Játék' Személyei* részben a kötet szerzőinek a nevei és intézményei találhatók, ezt követi a *Tabula gratulatoria*.

A „dráma” egy *Prologussal* indul, amely személyes emlékeket és egyedi köszöntőket tartalmaz „a tanár úrral” töltött időkből, például *Demeter Júlia* akroteleutonba rejtett saját verses köszöntőjét, a Prágai Akadémiai Intézetből *Markéta Klosová* latin köszöntését, *Láng József* személyes hangú írását, *Kosztolánczy Tibor* és *Széplaki György* Kazinczy utcai emlékfoszlányait, valamint ez utóbbi szépíró Kilián Istvánnak ajánlott novelláját, illetve *Kurdi János* és *Nyíri Ágota* írását a tanári létről és a „Kilián-hatásokról”.

Ez után következik az öt felvonás (*actus*), amely azt az öt területet fogja át, melyben Kilián István munkálkodott: régi magyar irodalom, intermedialitás, latinitás, iskoladráma, valamint klaszszikus és modern irodalom. A következőkben e témakörök szerint ismertetem a tanulmányokat, ezzel is hangsúlyozva a régi magyar dráma széles spektrumát (a kötetben az írások korszak és műfaj szerint más-más *actus*-ban szerepelnek).

A társtudományok, az interdiszciplinaritás, illetve a művészettörténet témakörében megjelent tanulmányok jól tükrözik a dráma széles körű kapcsolódási pontjait, különböző műfajok találkozását, interakcióját. *Prokopp Mária* művészettörténeti tanulmánya a podolini plébánia-

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2014. CXVIII. évfolyam 4. szám

templom 14. századi freskóciklusait hozza párhuzamba a középkori pásztor- és misztériumdrámákkal. A szerző szerint számos bizonyíték szól amellett, hogy a 17–18. századi iskoladrámák szorosan kapcsolódtak a középkori misztériumjátékokhoz (például a falképek is utalhatnak az előadások képi megjelenítésére).

A folklór, illetve a közköltészeti hatások két tanulmányban is görcső alá kerültek. *Csörsz Rumen István* a tavaszi diák-kivonulások, az ún. *recreatiók* ünnepét mutatja be. Ilyen alkalmakkor a diákok dramatikus játékok segítségével hívták fel a figyelmet a tanulás fontosságára és az iskolák támogatására. A szerző elsősorban azokra az alkalmi költeményekre tér ki, amelyeket a recreációs kirándulásokon énekeltek a diákok, s amelyekről keveset tud a szakirodalom. Ezek a dalok a népszerű közköltészeti alkotások metrumait és toposzait követték, így még akkor is ismerősek voltak a hallgatónak, ha először hallották őket. *Küllős Imola* folklórkutató a protestáns iskoladrámák gazdag és változatos kifejezésanyagának vizsgálatán keresztül bizonyítja, hogy a szájhagyomány és a társadalom széles rétegeit egyesítő populáris költészet nagyon jelentős tartománya a régi anyanyelvi kultúrának, s további kutatásokat, vizsgálódásokat igényel. A szerző célja, hogy a 18. századi iskoladrámákból kimutassa a kortárs folklór és a mindennapi élet valóság-hú nyomait, ezekkel pedig új látásmódokat kínál a további kutatások, interdiszciplináris vizsgálódások számára.

Egy különleges témát, a kalendárium műfaját dolgozza fel *Dukkon Ágnes* tanulmánya. A szerző két barokk műfaj összevetésére tett kísérletet – kalendárium és teátrum –, mégpedig az illúzióteremtés és az elhíttetés problematikáját

érintve. A kalendárium-műfaj hitelességének megkérdőjelezése („hazudsz, mint egy kalendárista”) szállóigeként került be néhány későbbi drámába, így például Andreas Gryphius komédiájába. Ebből következően a barokk színjátszás és a kalendáriumkiadás számos vándorszűzsé és anekdota terjedését tette lehetővé a korban.

A könyvészet és a korabeli műveltség témakörével Monok István, Emödi András és Szuly Rita foglalkozik. *Monok István* a 18. századi magyarországi arisztokrata könyvtárak nyelvi és tartalmi változását vizsgálja. A francia könyvek dominanciája (a németet is túlhaladva) a 18. század utolsó harmadában alakult ki. Fontos változás, hogy a politikai, hadászati és történelmi témájú könyvek mellett megjelenik a földrajz, a természet és a gazdálkodás témaköre, valamint a szórakoztató irodalom is. *Emödi András* Patachich Ádám nagyváradi könyvtárának történetéről számol be egy kölcsönzési napló alapján, melyet eddig tévesen az érseki bibliotékához rendeltek.

Más irodalmi műfajok kapcsolódása az iskolai színjátékkal is tetten érhető a kötet tanulmányai között. *M. Nagy Ilona* a magyar nyelvű Margit-legenda szövegét vizsgálja, annak lehetséges forrásairól ír (Ferrari, Szegedi Ferenc Lénárt hatása), amelyek pontosítják és kiegészítik az eddigi forrásadatokat (Marcellus). *Maczák Ibolya* a minorita hitszónok, Kelemen Didák miskolci, 1737. évi oltárszentelési beszédének kompilációs sajátosságait tárja fel tanulmányában (a legtöbb idézet Pázmány Péter *Kalauzából* való, azok egyszerűsített változata), amely a régi magyarországi szöveghagyomány és a korabeli szerzőségi kérdések megválaszolását illetően is fontos szereppel bír.

Ünnepi, főüri alkalmak teátrális előadásairól, ünnepségekről számol be részletesen *Berecz Ágnes*, aki a *solemnitas*, azaz a főnemesi vigasságok alkalmait mutatja be, elsősorban Esterházy József cseklészi kastélyában. Az ünnepi összejövetelek részleteiről egy eddig ismeretlen forrás, Gottfried Edlen von Rotenstein (valójában Gottfried Stegmüller) feljegyzései alapján tudósít a szerző.

A latin antikvitás szintén szerepet kap a kötetben, például *Darab Ágnes* tanulmányában, amely egy gnomikus toposz („Non nasci optimum”) vándorútról szól, amelyet id. Pliniusnál is megtalált. *Gesztelyi Tamás* a Földanya toposzát vizsgálja ugyancsak Plinius *Naturalis historia* című művének II. részében, melyben a vergiliusi idilli földanya-kép már korántsem idillikus. A tanulmány szerint azt, hogy az aranykor Itáliába nem tért vissza, azzal magyarázták az ókori szerzők, hogy az emberi természet visszaélt a Föld nyújtotta lehetőségekkel.

A kötetet a neolatinitás köré épülő tanulmányok sokasága és tematikai sokszínűsége is jellemzi. *Báthory Orsolya* egy kéziratos képverset elemez, amely Batthyány-Strattmann Ádám és Illésházy Terézia esküvőjének alkalmából íródott 1748-ban. A képvers két, egyenként kétsoros disztichonja egy-egy gyűrűt formál, melyek pecsétjében a házasulandók családjának grófi címere látható. *Porkoláb Tibor* az 1797. évi magyar nemesi felkelés költészetéről számol be egy insurrekciós költeményen (*Ode ad Hungaros*) keresztül, mely a neolatín költészetnek abba az ódatípusába sorolható, amely a háborúból visszatérő vitézeket köszönti. A vers a vitézeket és a magyar bajnoki erényeket dicsóítja, mindezzel hozzájárul annak a hőskultusznak a fenntartásához is, amely

egészen 1809-ig a nemesi identitás szilárdnak látszó alapja. *Jankovics József* és *Szörényi László* Kilián István kiváló képversantológiájához kapcsolódva Székelyhidi Nethlebius Mihály, a különös sorsú erdélyi neolatín poéta irodalmi munkásságát egészíti ki költészeti és életrajzi adalékokkal, a költő kép- és betűverseit fókuszba helyezve, melyek komoly retorikai-poétikai ismeretekre vallanak. *Szörényi László* tanulmánya Ioannes Bocatius *Matthiados varina heroica* című eposzát vizsgálja, annak magyar humanista vonatkozásait, valamint nyelvi és történelmi sajátosságait. A szerző kiemeli, hogy a magyar epikus költészet szempontjából a Bocatius által hangsúlyosan kiemelt Cortesius (a szövegben hivatkozott) Hunyadi Mátyást dicsőítő költeményét később Zrínyi Miklós aknázza ki. *Mózes Huba* tanulmánya a pozitív és negatív aranyemelés jelenségét vizsgálja egy 15. századi magyar–latin ikervers párhuzamos szövegében, a Szent László-éneken. A *Bogár Judit–Guitman Barnabás* szerzőpáros a bártfai levéltárban fellelt két, 16. századi latin nyelvű szöveg ismertetésével és közlésével köszönti az ünnepeltet. Az egyik Georgius Logusnak Eck Bálint és Wernher György dicséretére készült, keltezetlen latin beszédje. A másik szöveg egy paszkvillus, mégpedig egy rövid párbeszéd Pasquillus és Marphorius között, melyben a névtelen szerző a kor európai uralkodóit figurázza ki, s amely megtalálható Coelius Secundus Curione pasquillusgyűjteményében (Bázel, 1544).

A 19. századi magyar irodalom kutatói a kor egy-egy újabb kérdését villantják fel és kapcsolják a régi magyar irodalom hagyományaihoz. *Szántó Gábor András* Arany János *Toldi estéjét* vizsgálja, párhuzamba állítva szereplőinek magatartását

a *Szent László*-balladával. Gyapay László Kölcsey kritikai írásaival foglalkozik, és különböző példákon keresztül azt bizonyítja, hogy „Kölcsey bírálatainak elején mindig található egy szövegrész, mely vagy közvetlenül utal a megismerés korlátaira, vagy a feltételeesség mozzanatának beiktatásával mintegy gondolati játékká teszi a recenzió ítélkező részét” (374).

Érdeemes külön megemlíteni az iskolai színjátszás kutatásában elért újabb eredményeket, hiszen Kilián István fő kutatási területéről van szó. *Szelestei N. László* egy Batthyány Lajos nádor köszöntésére írott színjátékot közöl Joseph Franz von Hadwichnak, egy olmtüzi vándortársulat vezetőjének kéziratából. *Czibula Katalin* egy alkalmi, ünnepi színjátékot elemez, Josef von Sonnenfels *Az áldozat* című darabját. A mű fordítója Révai Miklós, aki *Elegyes versei, és néhány apróbb kötetlen írásai* című kötetében ki is adta. *János-Szatmári Szabolcs* Kovács Imre *Ibrányi Zrínyi hős mássa vagy' a Nagy Váradi ostrom 1660-ban* című kéziratot drámáját vizsgálja. Az 1842-ből származó vitézi játék szerzőjének elődleges célja az volt, hogy emléket állítson a nagyváradi vár ostromának. *Nagy Szilvia* a test és lélek vetekedésének toposzát vizsgálva összehasonlítja a Nádor-kódex *Philibertus látomása* (1508) című szövegét Nyéki Vörös Mátyás *Dialógusa*-val, Károni János *Hymnariuma*-val (1670) és a *Játék az utolsó ítéletről* című, 1725-ben színre vitt csíksomlyói misztériumjátékkal. Az összevetés alapján a színjáték egyszerűbb, kevésbé patetikus, a barokkos túlzások is ritkák benne, s jóval általánosabb, mint a korábbi szövegek. A 18. századi hagyomány kapcsolódási pontja egészen a 20. századig elvezet: *Pintér Márta Zsuzsanna* azt vizsgálja, hogyan kerülnek kapcsolatba a passiójátékok a politi-

kával a 20. században, hogy a történelmi, politikai események hogyan határoztak meg egy-egy passió-előadást (Trianon, 1956-os forradalom stb.). A tanulmány szerint a nemzeti tragédiát a magyarság passiójaként, szenvedéstörténeteként élte meg az ország lakossága. A politika azonban nemegyszer kisajátította ezeket a misztériumjátékokat, és mindent megtett, hogy a sajátos hangulatú előadásokat (melyekről a korabeli beszámolók is hűen mesélnek) minél többen láthassák. *Bodó Márta* a katolikus iskolai színjátszás 20. századi erdélyi továbbélését vázolja fel a kolozsvári katolikus gimnáziumokban – a kisebbségbe került magyarság számára fontos lesz az iskolai színjátszás.

A 19. századi hivatásos színházzal való kapcsolat két tanulmány témáját adja. *Tar Gabriella-Nóra* a kolozsvári színlapokon található élőkép-leírásokról tudósít, melyek jellemző jegye a részletező magyarázás és a nagyfokú plaszticitás. Élőképeket nemcsak (vagy nem elsősorban) alkalmi köszöntésként láthatunk a 19. században, hanem látványteremtésként, főleg a szórakoztatás vagy a megdöbbenés szándékával. *Nagy Imre* Katona József *Ziska* című drámájának ortográfiai sajátosságait vizsgálja. A szerző szerint Katona korai kézíratainak írás-sajátosságai dráma- és színháztörténeti következtetések levonását is lehetővé teszik a lejegyzés alakulásával kapcsolatosan: egyfelől az iskolai színjátékok kézíratainak viszonylatában, másfelől az 1810-es évek drámai szövegvilágának rögzítési módszereire nézve. 19. századi témát dolgoz fel *Szigeti Jenő* is, aki a pesti szónok-triással foglalkozik. P. Albach Szaniszló, P. Gegő Elek Nicefor és P. Gasparich Márk Kilit egyaránt kiváló retorikai képességekkel megáldott ferences

szerezetek voltak; szerepük elsősorban az 1838-as pesti árvíz idején erősödött meg.

Az iskolai színjátszás nem ismer határokat – mindezt jól tükrözik azok a tanulmányok, amelyek földrajzi, térségi összefüggéseket tárnak fel az iskolai színjátszással. *Kovács Eszter* a Nagyszombatban nyomtatott (Charintus indiai királyfi történetét feldolgozó), kétnyelvű cseh és latin iskoladráma-programot mutatja be. Ez annak bizonyítéka, hogy a 17. század elejétől Uherské Hradiště környékén számos magyarországi nemesi család telepedett meg, akik bőkezűen (nemcsak pénzüsszeggel, hanem hasonló drámaprogramok kiadásával is) támogatták a jezsuita rendházat és iskolát. *Anna Reglinska-Jemiola* (Gdańsk) tanulmánya a színpadi tánc történetét vizsgálja a lengyel jezsuita színpadokon. A 18. századi lengyel iskolai színházban a táncnak színházi és társadalmi funkciója is volt. A tanulmány szerzője kitér a műfaj utóéletére is, a 2001-ben Amerikában újradjátzott barokk opera, a *San Ignacio* példáján keresztül. *Irena Kadulka*, a gdański egyetem professzora azokról a 18. századi lengyelországi szabadtéri előadásokról adott számot, melyeket tűzijáték kísért. A jezsuiták a Pokol tüzét jelenítették meg így, ezen kívül számos színházi csatajelenet, tengeri ütközet és tömeges hadijelenet főszereplője lett a tűz. A tűzijáték nemcsak a nagy tömeg szórakoztatására szolgált, hanem arra is, hogy elválassza egymástól a színpadi tereket, kiemelje az embereket a környezetükből. A Sorbonne professzora, *Jean-Marie Valentin* tanulmányában a korai modernitás időszakának jezsuita színházáról ad kulcsfontosságú áttekintést, amelynek az a konklúziója, hogy a 18. század fordulata előtt a jezsuita szín-

játszás sajátos mediátori szerepet töltött be a tanítás és gyönyörködtetés, a didaxis és a szórakoztatás, a vallásos és a világi funkciók között. *Sárközy Péter* a magyar színdarabok olaszországi fordításával foglalkozik, és azok fogadtatásáról ír az itáliai közegben.

A kötetben a zene is bizonyítja a földrajzi, térségi összefüggéseket. *Ladislav Kačic*, a Pozsonyi Akadémiai Zenetudományi Intézet munkatársa a 17–18. századi piarista drámák zenei anyagával foglalkozik, különös tekintettel a jezsuita színjátszástól való különbségeire. A tanulmány szerint a 18. század második felétől megindul a színpadi zene hanyatlása, amely összefüggésben van azzal, hogy a barokk színjátszó hagyomány átadja a helyét a felvilágosodás értékeinek. *Kővári Réka* Georgius Zrunek magyar–latin, illetve szlovák–latin karácsonyi miséjének összehasonlító elemzését nyújtja. A rendkívül alapos tanulmány az orgonakíséretes misék nagyobb egységeit hasonlítja össze, néhány kotta-párhuzammal illusztrálva.

A témák sokrétűségét és több évszázadot átfogó ívét bizonyítja, hogy a tanulmányírók elkalandoznak egészen a 20. századig, Paul Claudel és Orczy Lőrinc unokáig, Orczy Emmuskáig. *Szabó Ferenc S J* tanulmányában Paul Claudel *Angyali üdvözet* című misztériumjátékával foglalkozik, annak toposzait, motívumrendszerét vizsgálja. *H. Kakucska Mária* Orczy Lőrinc dédunokájának, a sikertelen színdarabíró Orczy Emmának az írói életútját vázolja fel, hangsúlyozva a krimi műfajában alkotott szövegvilágának egyediségét és regényeinek sikeres filmes adaptációit. Ugyancsak 20. századi témát tárgyal *Kalafatics Zsuzsanna*, aki a kézírás és kéziratok könyvek sze-

repét vizsgálja az orosz modernség kultúrájában. A szerző szerint a remizovi kézírás ornamentális, stilizált jellegével szemben a futurista kiadványok kézírásai szándékolatlanul esetlenek, mivel a futuristák a kézírást a véletlenszerűségnek szerepet juttató performatív műveletként értelmezték. Közös vonásuk viszont, hogy az egyedire, a megismételhetetlenben rejlő sajátosságukra helyezték a hangsúlyt. *Sziráki Szilvia* a kolozsvári *Ként kapáló* című iskoladráma szövegvariánsaival foglalkozik tanulmányában. A négy variáns közül a három teljes forrás valójában azonos szöveget tartalmaz, a negyedik csonka változat (amely a zirci drámakötetben található) viszont néhány helyen megrövidíti, átstilizálja, egyszerűsíti, értelmezi a szöveget. Ez a dráma jó példa arra, hogy a szövegek egy része ma is sikerrel előadható: a tanulmány szerzője éppen

Kilián István ösztönzésére 2009-ben Kolozsvárott, 2010-ben pedig Székesfehérváron is bemutatta a darabot középiskolás diákjaival.

A kötet nemcsak tematikájában sokrétű és tartalmas, nemcsak kivitelezésében egyedi, hanem azt is mutatja, hogy megkezdődött a könyvtárakban őrzött kéziratok feltárásán túl azok újraolvasása, egyetemes és interdiszciplináris megközelítése is, miközben számos új nézőpont felvetődik a kötetben a témák további kutatását ösztönözve. A téma fontosságát bizonyítja, hogy a határokon átívelő kutatásba neves kutatók, csoportok kapcsolódnak be. A tanulmánykötetet az irodalom- és drámatörténészek mellett haszonnal forgathatják mindazok, akik betekintést szeretnének nyerni Kilián István tanár úr érdeklődési körének, tanári és tudományos tevékenységeinek oly kedvelt területeire.

Brutovszky Gabriella

Tüskés Gábor: Hagyomány és kritika

Könyvek, könyvbírálatok a kora újkori európai irodalom és művelődés történetéhez

Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2013, 279 l.

Tüskés Gábor, a kora újkori és a felvilágosodás kori irodalom történetének kiemelkedő kutatója, *Hagyomány és kritika* című új könyvében összegyűjtve kiadta azoknak a bírálatoknak a legjavát, amelyeket az elmúlt harmincöt évben megjelent irodalomtörténeti munkákról, tudományos kollokviumok aktáiról, valamint az általa opponált doktori értekezésekről készített, és amelyek különféle folyóiratokban elszórtan, vagy – opponensi vélemények esetében – kéziratban maradván, nehezen hozzáférhetők. A kiadvány összeállítá-

sa nyilván nem azzal a szubjektív szándékkal történt, hogy dokumentálja egy, a legkülönbözőbb témákhoz hozzászólni tudó szakember tevékenységét. Mint a kötet előszavában a szerző megállapítja: „míg az irodalomtörténészek kritikusi munkásságát többé-kevésbé módszeresen számon tartja a tudománytörténet, jóval kevesebb figyelem fordul az irodalomtudományi művek kritikai recepciójára” (7). Pedig ezek a szakirodalmi bírálatok „érzékeltek az új hazai és külföldi kutatási irányokat, módszereket, s felülvizsgálják

az adott téma korábbi tárgyalásait” (uo.). Tegyük hozzá: fogalmakat tisztáznak, tennivalókat ismernek fel, további feladatokat jelölnek meg, nem egy esetben interdiszciplináris környezetbe helyezik a jelenségeket. Mindezek így, kötetbe gyűjtve, könnyebben bekerülhetnek az eljövendő évek, évtizedek tudományos gondolkodásába. Ilyen értelemben Tüskés Gábor könyve valóban „műfaji újítást jelez” – mint ő maga állapítja meg az előszóban.

Az első rész, *Műfajok, szöveg- és kiadványtípusok* címmel, tizennyolc bírálatot tartalmaz. Zemplényi Ferenc *Műfajok reneszánsz és barokk között* című könyve kapcsán Tüskés pozitívan értékeli Zemplényinek azt a véleményét, amely szerint egy-egy műfaj fogalma nem jelent merev kategóriát, hanem – mint a pasztorál, az utópia, a novella vagy az eposz példája mutatja – térben és időben módosul, változik, s így nem lehet valamiféle szigorúan normatív esztétika segítségével megközelíteni (17). A manierizmusra vonatkozó kutatások változásai (elsősorban Klaniczay Tibor munkássága) nyomán az is nyilvánvalóvá lett, hogy a manierizmust nem helyes „a reneszánsz válságaként” értelmezni, mint ahogy az korábban sokszor megtörtént.

Az egyes műfajokat illető észrevételek közül elsőként azt emeljük ki, amelyet Luther fabuláinak és közmondásainak 1995-ös darmstadti kiadásával kapcsolatban olvashatunk, s amely az irodalomtudomány egyik adósságára utal: „az ezópusi mese mint műfaj általánosan érvényes meghatározása ma is hiányzik” (28). Bernard Braynek a 17–18. századi francia levéltudományról szóló tanulmánygyűjteményéről írva a bíráló elismerően szól a kötetnek arról az érdeméről, hogy „jól

kirajzolódnak a misszilis levél, a fiktív (irodalmi) levél és a levél formában szerkesztett fikciós próza műfaji változatai, átmeneti típusai” (33), tehát ebben az esetben is igazolódik az a már említett vélemény, hogy a műfaj korántsem jelenthet merev kategóriát. Egy-egy műfaj tartalmi bővülését szemlélteti az úgynevezett utazási irodalomnak Gelléri Gábor által megfigyelt beszűrődése a hagyományos önéletrajzi, sőt fikciós műfajokba (36).

Az irodalomkritika gazdagodását jelenti az a törekvés, hogy Tüskés Gábor figyelemmel kíséri a vallásos irodalom különböző műfajait is, így a meditációt (24–27, 64–67); II. Rákóczi Ferenc művei közül a fohászokat (50–54); a prédikációt, amely sokáig a felekezeti teológiák részterülete volt mint homiletika, s az irodalomtörténet csak az 1920-as évektől kezdett behatóan foglalkozni vele (55–58); a különböző korok szellemi áramlatait tükröző katekizmusokat (74–77), sőt a vallásos népi kalendáriumokat is (76–77). Egyes további műfajok, így a protestáns exemplumok (68–70) kutatásában nem csupán az irodalomtörténet illetékes: ez a munka „csak az irodalomtörténet és a folklorisztika szoros együttműködésével” valósítható meg (70); a halotti búcsúztató (78–80) szintén „az irodalomtörténet és a folklorisztika egyik közös, hosszú időn át kedvelt köztes műfaja és szeriális forrása” (78).

A 16–18. századi egyházi tanintézetekben keletkezett és a diákok által előadott iskoladrámák kutatása, feltárása, szövegeinek publikálása az utóbbi két-három évtized egyik legjelentősebb tudományos teljesítménye. Tüskés Gábor két recenzióban is foglalkozik a magyar, illetve a lengyel jezsuita iskoladrámákkal (41–47), egy további ismertetésében pedig az erdélyi

román iskoladráma kezdeteivel (48–49). Tekintve, hogy az iskoladramák kutatása továbbra is intenzíven folyik (három évente megrendezett konferenciák és újabb szövegkiadások keretében), remélhetőleg a jövőben is olvashatunk majd róla beszámolókat.

A kötet első részében közölt írások közül ki kell emelni még azt, amely Franz M. Eyblnek Abraham a Santa Clara munkásságát elemző monográfiájáról szól. A műfajok változásai, átalakulásai után figyelmünket ez a kritika az egyes szerzők befogadás-történetének, át- és újraértékelésének jelenségeire irányítja. Az újraértelmezés „két meghatározó eleme az irodalomtörténeti kanonizációs, illetőleg szelekciós folyamat szempontjainak változása, valamint a szerző ismétlődő aktualizálása a különböző történelmi helyzetekben” (59).

A kötet második, *Művelődés- és eszmetörténeti folyamatok* című részében két recenzió is foglalkozik gyakran előforduló, ám nem mindig pontos fogalmak körülhatárolásával. Ezek közül Bene Sándor 1999-ben megjelent könyvével (*Theatrum politicum*) kapcsolatban Tüskés Gábor megállapítja, hogy a mű alcímében olvasható *közvélemény* és *nyilvánosság*, bár „az utóbbi évtizedekben a modern társadalomtudományok legtöbbször használt, központi kategóriái közé léptek elő” (87), valójában elmosódottak, többértelműek, s a „kora újkori nézetek értelmezése a modern politika- és társadalomtudományok kategóriáival veszélyes vállalkozás” (87).

Több, ebbe a csoportba sorolt írásból ismét kiviláglik, milyen gyümölcsöző lehet az interdiszciplináris megközelítés. Franziska Conrad monográfiája a reformáció teológiájának elzászi recepciójáról és Fata Mártának a magyaror-

szági konfesszionizálódással foglalkozó könyve egyaránt „tanúsítja a néprajzi megközelítés 400–500 éves történeti forrásokon való alkalmazásának eredményességét” (95), illetve „a társadalom-, művelődés- és irodalomtörténeti szempontok együttes figyelembevételének szükségét” (98). A Hopp Lajos, Küllös Imola és Voigt Vilmos által szerkesztett, 1988-as tanulmánykötet már a címével is (*Folklor, irodalom, művelődés a XVIII. században*) tanúsítja ezt az igényt (135–136). Egy, a wolfenbütteli Herzog August Bibliothek által rendezett, *Irodalom és nép a XVIII. században* témájú tudományos kongresszus munkájának tanulsága szerint a barokk kor úgynevezett peremműfajait és kiadványtípusait is kutatni kell; ezzel magyar vonatkozásban is közelebb juthatunk „a barokk kori populáris kultúra nemzeti sajátosságainak és európai összefüggéseinek eddigénél árnyaltabb megismeréséhez” (106). Művelődéstörténeti szempontból tanulságos kiadványok ismertetése olvasható az egri főpapok irodalmi mecénatúrájáról (112–115), a kolozsvári Lyceum-könyvtár történetéről (116–118), a római Collegium Germanicum Hungaricumnak a magyarországi művelődésben betöltött szerepéről (107–111), a jezsuiták csehországi (125–128), illetve a piaristák magyarországi (129–130) működéséről, valamint Bálint Sándornak a népi vallásossággal kapcsolatos munkáiról (137–139, 140–142). Ez utóbbi kritikák fontos tanulsága, hogy „a népi kultúráról alkotott képünk szükségszerűen töredékes, ha a vallásosságra vonatkozó adatok hiányoznak belőle” (141).

Irodalom és képzőművészet kapcsolatáról írt kiadványok ismertetése és értékelése képezi Tüskés Gábor könyvének harmadik részét. Több recenzió foglalkozik

az ikonográfiai és ikonológiai kutatások fejlődésével: ez a terület a művészettörténet segédtudományából „bizonyos értelemben egy [...] több diszciplínát átfogó és megtermékenyítő, komplex ismeretelméleti modellé vált, s tudománytörténeti helye a képekkel (és képekkel is) foglalkozó különféle szaktudományok találkozási pontján jelölhető ki” (145). Marion Kintzingernek a történeti művek címlapikonográfiájáról írt disszertációja és Jutta Breylnek a 17. századi elbeszélő irodalom címlapképeiről és keretszövegeiről készült tanulmánykötete (167–160, ill. 161–164) egyaránt azzal a tanulással szolgál, hogy a címlap-illusztrációk nem elhanyagolható tényezői lehetnek a művek hatástörténetének (157), s hogy értékelésükhöz „a művészettörténeti grafikakutatás, az ikonológia és az irodalomtudomány eszköztárát egyaránt mozgósító speciális módszerek alkalmazására” van szükség (164).

Ennek az interdiszciplináris megközelítésnek a fontosságát bizonyítják az emblematicai tárgyú munkákról készült recenziók is (165–169, 170–173, 174–175). A történelmi múlt és a művészet kapcsolatáról a Magyar Nemzeti Galériában rendezett kiállítás katalógusa számos példát hoz fel egyrészt az irodalmi szövegek képzőművészeti alkotásokat ihlető, másrészt a képek szépirodalmi műveket inspiráló szerepére (181–187). A soproni, 17–18. századi jezsuita díszletterv-gyűjteménnyel foglalkozó tanulmánykötet Knapp Éva, Kilián István és Bardi Terézia tollából, mint Tüskés Gábor megállapítja, ugyancsak arról tanúskodik, hogy „az iskolai színjátszás története csak komplex módszerrel, az irodalomtörténeti, színház- és művészettörténeti szempontok együttes alkalmazásával vizsgálható eredményesen” (176).

Neolatin és német irodalom, komparatiztika, tudománytörténet a tárgya a kötet negyedik, utolsó egységének. Az itt szereplő bírálatok jelentős részének – a művek bemutatásán és kritikáján túl – fontos mondanivalója van irodalomtörténeti kutatásaink számára: a művekből levonható tanulságok alapján a recenzens több, nálunk még elvégzendő feladatra utal. Erasmus válogatott műveinek nyolckötetes, kétnyelvű (latin, német) darmstadti kiadása kapcsán megjegyzi, hogy a már korábban megjelent magyar fordítások újraközlése mellett „minél előbb kívánatos lenne összeállítani és kiadni egy, az itt bemutatott vállalkozással összevethető latin–magyar válogatást” (204). Monika Fick Lessing-kézikönyvének (*Lessing-Handbuch*) újabb, 2010-es kiadását ismertetve kifejti: „A klasszikus magyar írói életművek bemutatása ilyen típusú és ilyen igénnyel megírt kézikönyvekben egyaránt nagy hasznára válna a hazai irodalomtudománynak és az egyetemi oktatásnak” (231). Penke Olga doktori disszertációjának bírálatában, azzal kapcsolatban, hogy a disszertáló alaposan foglalkozott Péczeli József könyvtárának anyagával is, Tüskés Gábor leszögezi, hogy „mielőbb szükség lenne a 18. század második felében létrehozott történeti könyvtárak állományának részletes feltárására, mivel ezek a gyűjtemények érzékenyen jelzik az eszmetörténeti változásokat, az irodalmi kapcsolatokat és a kulturális kiegyenlítődés folyamatait” (251).

Több más érdekes recenzióról is szót ejthetnénk, amelyek például a lengyel–magyar, illetve a német–magyar szellemi kapcsolatokról írt művekkel foglalkoznak (215–218, 237–240), a wolfenbütteli barokk-kutatásokat méltatják (219–222),

illetve – Italo Michele Battafarano Goethe itáliai utazásáról írt könyve kapcsán – a weimari klasszicizmus és a romantika viszonyáról szólnak (232–236). Amit az eddigiekben az interdiszciplinaritás fontosságáról elmondtunk, az még egy fontos kontextusban jelentkezik a 2000 áprilisában megrendezett 10. nemzetközi wolffenbütteli barokk-kongresszus aktáiban: ez „a tudományok, azon belül elsősorban a természettudományok története és a kor művelődéséhez fűződő viszonya” (223). A kongresszuson előadó szakemberek, mint Tüskés Gábor írja, „ösztönzik az irodalomtudomány, a tudománytörténet és a természettudományok további együttműködését” (224).

A legutolsóként közölt írás *Egy megőrzött levelezés* címmel azt a több mint húsz éven át tartó, „a lelkek párhuzamosságán” alapuló emberi kapcsolatot méltatja, amely Bálint Sándor és Ausztráliába szakadt volt tanítványa, Lang Ernő között bontakozott ki (252–255). Megrendítő ol-

vasni, ahogy ez a két, „az őket körülvevő társadalomban valamiképpen egyaránt peremhelyzetbe került ember [...] képes volt a lélek legrejtettebb rétegeit is feltárva, megnyilatkozni egymásnak” (255).

Szokás szerint fel kellene még sorolni a kötetben előforduló sajtóhibákat. Ilyen, még szinte nagyítóval vizsgálva is, alig akad, mint a 40. lapon a francia *jardins* helyett *jardines*, vagy az 52. lapon Rákóczi munkásságáról szólva az 1720-as évszám helyett 1920. Hasznos funkciót tölt be a bírálatokban tárgyalt művek jegyzéke (257–263), valamint a névmutató (265–279).

Összefoglalva: Tüskés Gábor könyve fogalmakat tisztáz, felhívja a figyelmet a bevett terminusok értelmezésének időbeli változásaira, számos példával igazolja az interdiszciplináris módszerek fontosságát, ablakot nyit külföldi kutatások eredményeire, s nem utolsósorban elvégzendő feladatokat jelöl ki, tennivalókat ismer fel. Ösztönzően hat valamennyiünk további munkájára.

Vörös Imre

Az olvasás labirintusában

Tanulmányok Eisemann György hatvanadik születésnapjára

Szerkesztették Bednatics Gábor, Hansági Ágnes, Vaderna Gábor, Budapest, Historia Litteraria Alapítvány–Ráció Kiadó, 2013, 615 l.

Az *olvasás labirintusában* olyan tanulmánygyűjtemény, melyben a helyet kapó textusokat az előszó tanúsága szerint az „időrétegek, a történeti látószögek és egyidejű egyidejűtlenségek inspirálták és vezérelték” (9). Az írások tárgya (az ünnepaktusából fakadóan) jól érzékelhetően nem korlátozódhat egy bizonyos szempontrendszer értelmezésére vagy egy ki-

jelölt korpusz vizsgálatára. „Forrásuk” és céljuk inkább Eisemann György irodalomtörténeti munkásságához kötődik – az ünnepezt kutató eddigi életművében, szövegeinek hatásában, hatásaiban keresendő. Egyrészt talán már emiatt hiábavaló lenne a kötet kompozícióját érintő bármilyen kritikai megjegyzést tennünk, annak ellenére, hogy némely írás csak

igen lazán kapcsolható annak a tanulmánygyűjteménynek az „arculatához”, mely Eisemann munkáit, tanulmányait gondolja tovább. Másrészt így – s ez már a szerkesztők érdeme – a kötet találó címe és annak előszava egyszerre határozza meg és „legitimálja” saját „tág” értelmezési kontextusát.

A *Historia Litteraria* Alapítvány és a Ráció Kiadó kiadásában olyan jelentékeny (s ezzel együtt vagy éppen ezért terjedelmes) kötet jelent meg, mely hét tematikus egységben tárgyalja harmincnégy szerző tanulmányát, amelyek (hol lazábban, hol szorosabban) csatlakozva az Eisemann-szövegek által artikulált problémákhoz, kérdésirányokhoz, maguk is igyekeznek rendre újragondolásra készíteni a különböző szövegolvasási módokat.

A kötet első két – főként elméleti problémákkal foglalkozó – csomópontja (*Az átírás mint hatástörténeti esemény* és *A téria labirintusai*) után következő öt fejezet kronológiai rendben tárgyalja Eisemann György „alapvető érdeklődési körét, a 19. század utolsó harmadának és a 20. század első felének” (10) irodalmát. A kötetnyitó blokk első két tanulmánya, Kiss Farkas Gáboré (*Beszélő könyvek: Dialogikus olvasás, paratextusok és reklám 1500 körül*) és Hermann Zoltáné (*A kínai Szfinx: Gozzi, Werhes, Schiller, Gáthy és a Turandot*) egyaránt jól példázzák, hogy az Eisemann-szövegek „fő” vizsgálódási irányaitól kissé eltérő, időben távolabb eső problémákat vizsgáló textusok is párbeszédbe tudnak lépni a kötet Eisemann munkásságához szorosabban kötődő tanulmányaival. Erre az egyik alkalmas példa éppen Kiss Farkas Gábor írása, mely a „libellus loquitur” (beszélő könyvek – verses paratextusok) műfajának hagyományát és funkcióját tárgyalja, „ahol maga a könyv beszél az

olvasóhoz” (16). Ez a „didaktikus” retorikai eljárás olyan könyvek szövegeinek részeként jelenik meg, melyek közvetlenül a nyilvánosságból előtűnő olvasóhoz, a „saját” olvasóhoz szólnak (35), vagyis mintha maga a médium akarna saját „címzettet” találni, hogy kiemelje önmagát a hasonló médiumok tömegéből. Annál érdekesebb a tanulmány, ha azt e kötet nyitó textusaként olvassuk – s ez ismét a szerkesztés, kötetfelépítés erénye –, ugyanis így a „szöveg és a saját olvasó” alakzata működhet a tanulmánygyűjtemény írásainak metaforájaként, sőt magának a kötetnek, valamint a szövegek „ajánlásának” metaforájaként is.

Az első két írást követő, a kötet első, hatástörténeti részébe tartozó tanulmányok kivétel nélkül az „átírással” foglalkoznak, bár teljesen eltérő módszertani eszköztárral. Ez azonban korántsem eredményez valamiféle „törést” az olvasás folyamatában, hiszen az egyes textusokhoz használt különféle szöveginterpretációs stratégiák a dialogikusság lehetőségét alakítják ki egy tematikus egységen belül. Ez különösen jelentékenynek mutatkozik Kulcsár-Szabó Zoltán tanulmányának (*Az átírás poétikája Szabó Lőrincnél*) horizontján, hiszen ebben az esetben Szabó Lőrinc bizonyos szövegeinek vizsgálata nem zárólag a jól ismert George-kör–Nyugat összevetést követi. A Babits–George–Szabó Lőrinc ív értelmezése, valamint például a *tükörszín* motívum nem csupán Szitár Katalin, Tarjányi Eszter vagy éppen Margócsy István tanulmányainak argumentációjával, módszertani megfontolásaival olvasható össze. A szerző ugyanis saját, korábbi értekezésének egyik fejezetében (*Az átírás mint kritikai aktus = Uő, Tükörszínjátéka agyadnak*, Bp., Ráció, 2010, 217–238) már foglalkozott ezzel a té-

mával; a két – részben a primer szövegek tekintetében is – eltérő vizsgálat szintén a termékeny párbeszédet és újraolvasást szorgalmazza.

A gyűjtemény második egységében elhelyezkedő tanulmányok egy-egy elméleti problémát emelnek ki, amelyekre ha megoldást nem is minden esetben kínálnak, igyekeznek azokat saját tárgykörükön belül „más” perspektívába helyezni, vagy újabb összefüggérendszer(ek)be illesztve tárgyalni. Azt, hogy ezek az írások nem igazán képesek egymással olyan szituációt kialakítani, amely az első blokk esetében kiváltképp termékenynek bizonyult, egyfelől a bennük interpretált problémák szerteágazó irányával magyarázhatjuk, másfelől az átfogó igényű munkák és a „rövid kommentár” jellegű argumentációtípusok együttes jelenlétével.

Egy, az irodalom mediális kérdésirányai szempontjából lényegesnek mondható elméleti problémát jár körül Kulcsár Szabó Ernő írása (*Hangulat – hangoltság – történet*), mely a heideggeri „hangulatot” vagy „hangoltságot” (*Grundstimmung*) az érzékelés fenomenológiája felől értelmezi. Ezt főként a *neue Phänomenologie* belátásai (Schmitz munkái értendők ide) alapján teszi meg, mely a „kiterjedt” test (*Körper*) érzékelését az „érett” test (*Leib*) érzékelésével állítja szembe (173–174). Kulcsár Szabó Ernő tanulmánya szerint Heidegger technikatanulmánya az ember önértesét, az önmagával, önnön „lényegével” való találkozás megváltozását „helyezte új kérdéstávlatba” (168). Nem tesz más Kulcsár Szabó szövege sem, amikor a saját maga által citált heideggeri problémát az érett test aiszthésziszé és a nem-szemantikai impulzusok felől képes újraszituálni. Lőrincz Csongor (*A „világirodalom” tanúi:*

Történelemkép és irodalomfogalom a két világháború között) dolgozata a „világirodalom” szövegeit és kanonikus alakzatait fordítás- és értelmezésemény (138) aspektusából szemléli. A tanulmány fordításemény, tanúságtétel és olvasás háromszögének olyan összefüggését igyekszik feltárni, mely túllép az irodalomtörténet és filozófia (főleg a nyugati, német nyelvű szakirodalom) (fel)használásának terepén, s a kultúrkritikai szólam mellett a magyar irodalomtörténet-írás kérdéseit is efféle a távlatból értelmezi. Érdemes azonban megjegyezni, hogy ebben az egységben Balogh Piroska (*Horizont a horizonton: Fogalomtörténeti exkurzus a gadameri hermeneutika egyik alapterméséről*) és Smid Róbert tanulmánya is (*A pszichoanalízis szelleme[i]*) olyan problémák továbbgondolását célozzák, melyek Eisemann György *A folytatódó romantika* című könyvének teoretikus kérdéseket tárgyaló részével olvashatóak össze.

A kötet további – az Eisemann-szövegek perspektívájához szorosabban kötődő – egységei egy-egy szerző életművét, valamint a „folytatódó korszakok” (romantika, századforduló és modernség) egyes problémáit tárgyalják. Ezek közül az első ilyen blokk (*Arany újraolvasása*) négy olyan szöveget tartalmaz, melyek egymástól teljesen eltérő módon kapcsolódnak Arany szövegeinek értelmezéséhez. Ennek bemutatásához érdemes ennek az egységnek az első és az utolsó tanulmányához mint az Arany-olvasás két szélső pólusához közelíteni. Dávidházi Péter írása (*Egykori honoráriummunk: Toldy Ferenc és Arany János ismeretlen levélváltása*) a „szerzői honorárium időszakának” lecsengését konstatálja (201–203). Az Irodalomtörténeti Közlemények, az MTA legré-

gibb lapja jelenkori helyzetét veti össze az Arany és Toldy levélváltásából felsejülő, a humántudományi munkásságért (például tanulmányírás) akkor járó díjazással – mely mára csupán egy kedves emlékké töredezik. Ebben az esetben a filológiai erőfeszítésen kívül olyan, kultúrkritikai szempontból kiemelt problémával szembesül az olvasó, mely az irodalomtudományi diszciplína helyzetét, tiszteletét s ezáltal autonómiáját érinti. Dávidházi tanulmánya így Arany újraolvasásához egy máig ható irodalomszociológiai problémát fölvető ismeretlen szöveg értelmezésével közelít, némileg hasonlóan a kevésbé frekvenciált textust újrafelfedező Szilágyi Mártonhoz: *Egy mostoha sorsú Arany-szöveg körülménye*: A dévaványai juhbehajtás. Az említett másik pólust Lénárt Tamás tanulmánya (*Asztalírás, képmutogatás mint kultúrtechnikai modell. Arany János: A kép-mutogató*) nyújtja, mely az alcímben jelölt művet „az irodalomtudomány kulturális fordulatának kérdésirányai és interpretációs stratégiai” (224) felől értelmezi. A nyelvi médium (dal, versszöveg) esélyeit, korlátait és lehetőségeit a képmutogatás és az asztalírás médiumainak transzpozíciójában vizsgálja. Arany versének interpretációja ezáltal, a kultúrtechnikai környezet összefüggéseivel számot vetve képes lehet kimozdítani a költemény értelmezését annak kanonikus helyzetéből.

A kötet negyedik egysége egyértelműen utal Eisemann talán legnagyobb hatású könyvének (*A folytatódó romantika*, Bp., Orpheusz, 1999) szellemi örökségére azzal, hogy a *Folytatódó romantika* címet viseli. Talán éppen ezért nem véletlen, hogy ez a blokk tartalmazza a legtöbb tanulmányt – szám szerint hetet. Az egység első írása (H. Nagy Péter:

Madách, Ady, Eco: Egybefont gondolatok Eisemann György három tanulmányáról) már csak azért is „magára irányítja” az olvasói figyelmet, mert Eisemann egyik könyvét (*Ősformák jelenidőben*, Bp., Orpheusz, 1995) „metakritikai” módszerrel „kommentálja”. A többi írás egy kivételével (Bárdos László: *Tűzfolyam és jégvidék: A világvég költői narratíváiról*) egy műből kibontakozó vagy egy szerzőhöz kapcsolódó probléma exponálását viszi színre. Szegedy-Maszák Mihály dolgozata (*A vén cigány változó megítélése*) a kései Vörösmarty „legismertebb” költeményének recepciótörténeti áttekintését végzi el – tekintettel a versszöveg (le)fordításainak tanulságaira (hangsúlyok és domináns szövegelemek változó megítélése az értelmezésben). Ugyanebben az egységben két dolgozat, Devescovi Balázsé és Hojdák Gergelyé is Kemény Zsigmond egy-egy regényét vizsgálja.

A *Jókai újraolvasása* című fejezet – a kötet következő tematikus egysége – olyan tanulmányokat foglal egybe, amelyek Eisemann György irodalomtörténeti tevékenységének két területével is kapcsolatba hozhatók. Eisemann a Jókai kritikai kiadás főszerkesztője, így az „újraolvasás”, valamint e blokk nyitó tanulmányának (Rózsafalvi Zsuzsanna: *Jókai 1863–1864-es novelláiról és azok sajtó alá rendezésének tapasztalatairól*) kérdésfelvetése talán innen nézve is érthető. Másrészt Eisemann tanulmányaiban – így a Jókai-szövegeket vizsgálóakban is – már a *Végidő és katarzis* (Bp., Orpheusz, 1991) óta revelatív erejűnek bizonyul a komparatív értelmezői-módszertani eljárás. Ezek ismeretében könnyen érthető ennek a blokknak a komplexitása, valamint az, hogy az értelmezők az egyes Jókai-szövegeket azok összes lehetséges

kontextusával – főként az európai irodalommal – összevetve vizsgálják. Fried István tanulmánya (*Bevezetés Jókai Mór Ahol a pénz nem isten című regényének olvasásába*) Jókai tárgyalt regényének két pretextusát nem csupán a szövegek műfaji emlékezetének horizontján vizsgálja, hanem az ezek újragondolásából származó konklúziókat a Jókai-életmű bizonyos szegmenseivel is játékba hozza (355–358). Hasonlóan jól működik a komparatív vizsgálat Hansági Ágnes írásában (*Európai regények a magyar piacon 1850 után: A Jókai-regények kontextusa*), aki éppen Fried egyik Jókai-értelmezéséből indul ki (370). Másrészt azért sem váratlan, mert a tanulmány a szerző által már kellően körüljárt kánonképződés problémáját az irodalmi nyilvánosság és a (főként európai) tárcaregény kérdéskörében értelmezi, majd ezek hozadékát applikálva jut el a már említett – egyik Fried-dolgozat által felvetett – kérdés megválaszolásának lehetőségéhez.

A kötet ötödik egységében (*A századforduló alakváltozatai*) közölt írások olyan kérdéseket vetnek fel, melyeket egyértelműen meghatároz Eisemann *Végidő és katarzis* című könyvének „emlékezete”. Ahogyan Eisemann egykori dolgozata (*Prófécia és szépségeszmény a szecesszióban = i. m., 5–20*) a szecesszió értelmezési kontextusának kereteire fókuszált, új perspektívába állítva ezzel annak „jelenségét” és jelentését, úgy Bednancs Gábor írása (*Esztétizmus és fiziológia: Két ellentétes szemléletmód összeháborítása a modernség kezdetén*) az esztétizmus tradicionális, „rögzítettnek” vélt használati és jelentésbeli sémáját igyekszik kimozdítani. Ezt egyrészt a századforduló temporalitás-tapasztalatával, Walter Pater és Nietzsche felfogásával veti össze. A *Végidő és katarzis*ból – a szecessziót jellemző

„élet-elmúlás tendencia” vizsgálata mellett – a *Midas-* és *Tantalus*-fejezetek konzekvenciái kerülnek elő Gergye László tanulmányában (*Az aranykor mítosza Jens Peter Jacobsen Niels Lyhne című regényében*) a létet és alkotást a mítosszal összevető, a kultúrtörténeti motívumkészletet a századforduló irodalmában kimutató értelmezéseként. A tárgyalt Eisemann-könyvben már megjelennek azok az írások is, melyek a századforduló irodalmát értelmezik, annak „keresztútjait és labirintusait” képező szövegek vizsgálatát végzik. Kovács Gábor Vajda János költészetével foglalkozó írása (*Az írásjelteremtő vers: Vajda János egy verstípusáról*) közvetlenül Eisemann egyik Vajda-tanulmányából indul ki, mely már vizsgálta Vajda ide vonatkozó verstípusát. Dancsecs Ildikó (*Egy [korszak]váltás hangjai*) Reviczky Gyula költészetét, míg Wirágh András írása (*Szemesnek áll a világ? A metonimikus szervezethez nyomon*) Cholnoky Viktor Trivulzió szeme című novellájában) egy Cholnoky-novellát állít az interpretáció centrumába.

Az „tisztelő kötet” utolsó szakasza (*Folytatódó modernség*) a már említett kronológiai rend végső stációja, amely négy olyan tanulmányt fog össze, melyek a modernség „lezáratlan, lezárhatatlan” kérdésirányai közül három különböző területet érintenek. Az első két írás Kosztolányival foglalkozik, egy dolgozat az irodalmi modernség önmeghatározása számára megkerülhetetlen művel, Proust „emblematis” regényével, Hites Sándor tanulmánya (*Anyanyelv és emigráció*) pedig az emigráció problémájával. Bengi László dolgozata (*A szerves fogalma Kosztolányi publicisztikájában*) a nyelv és a művészet kapcsán Kosztolányinál gyakran előforduló *szerves* és *szervetlen* kategóriák éles határainak elbizonytalanítását célozza.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2014. CXVIII. évfolyam 4. szám

A szervesség mint a „műegész” (517) ekvivalenciája ezáltal megjelenhet Kosztolányi nyelvről vallott koncepciójának olvasásában. Kovács Árpád átfogó igényű írása (*A novella és egy novellista: Eseményképződmények Kosztolányi Pesztrájában*) nem csupán egy Kosztolányi-novella cselekményének szintjén vizsgálja az esemény létrejöttének folyamatát, hanem a hang artikulációjától a szereplői és narrátori szólamokon át egészen a műfaji kódoltságig kiterjeszti azt. A Kosztolányi-tanulmányok azt a benyomást kelthetik az olvasóban, hogy Eisemann György írásai közül nem annyira a *Poesis perennis (Vázlat Kosztolányi lírájáról)* című dolgozat elméleti horizontja, mint inkább *A későromantikus magyar líra* tapasztalata válik újra felismerhetővé a fejezet olvasásakor. Bónus Tibor (*Szinkópa – szív, olvasás és emlékezet: Egy rövid fejezetről az À la recherche du temps perdu szívében*) *A szív kihagyásainak* „mintaszerű” (regény)poétikai-retorikai elemzését végzi el, mely Proust híres „regényfolyamának” *Szodoma és Gomorra* című részében található. Elég csak az emlékezést kiváltó „tünetegyüttes” szétszálazását említeni, mely egy mediális transzfer (fotó), egy affektív viszony (Marcel – nagymama), egy hang, a narrátori szólam, vagy az inskripciók értelmezését együtt végzi a

tárgyalt fejezet tematikus, grammatikai, retorikai, valamint regénypoétikai szintjén.

A *Folytatódó modernség* egysége talán azért is méltó zárata a tanulmánygyűjteménynek, mert az eddigi blokkok „tapasztalatát” és azok főbb módszertani technikáit modellálja. Összességében elmondható, hogy ez az ünneplő kötet méltó egybefoglalása azoknak a tanulmányoknak, téziseknek, valamint olvasás- és gondolkodásmódoknak, melyek Eisemann Györgyöt köszöntik, munkássága, írásai előtt tisztelegnek. Az ünnevelt szerepe ebben az esetben talán biztosabb támpontot adott egy gyűjteményes kötet létrejöttéhez, mint az némely más – kizárólag egy kérdés vagy probléma köré szerveződő – tanulmánykötet kapcsán elmondható. Ez még akkor is így mutatkozik meg (vagy éppen ezért „beszédese”), ha Eisemann egyes átfogó munkáit érintő kérdések, például a Mikszáth-monográfia vagy a Komjáthy-kötet ebben itt „kommentár nélkül” maradtak. Eisemann György irodalomtörténeti munkássága a történeti és elméleti problémák keresztmetszeit vizsgálta – a kötet tanúsága szerint igen hatékonyan –, ezáltal írásai „hol szelíden, hol követelően, de rendre újragondolásra készítették az irodalomtörténet-írást” (9) – s készítették ma is.

Pataki Viktor